

Jelentés a Vizes utcából

Bizonyosan a városszépítő naiv buzgalma hozta létre M. városában azt a különös természeti alakulatot, amely föld alatt is van meg föld fölött is, folyik is meg nem is. Surrogása éjjel-nappal hallatszik, holdtöltekor pedig megárad a föld alá süllyesztett nedves homokfolyam. Polgári neve – Vizes utca, és kétségbeesetten igyekszik megfelelni feladatának: hátán hordozni templomtornyot és lakóházakat, zord rendeltetésű középületeket. És hogy a dolog még sincs igazán rendben, arról a megállíthatatlanul terjeszkedő hajszálrepedések és a rejtélyesen el-eltünedező apró tárgyak, kalandorkedvű macskák tanúskodnak. Városerősítészetileg nyilván gondot okozó jelenségegyüttes ez – az író azonban el se képzelhet nagyszerűbb háttérrel novellafüzére számára. Különösen olyan író, aki évtizedeket töltött a képzőművészet bűvöletében és művelésében, aki számára a világ színekben, anyagokban és építményekben nyilatkozik meg. Színek pompázásában, anyagok tobzódásában, épületek fennállásában és dicsöten elmúlásában.

Mintegy kétszáz éve surrog, tűnik el meg elő ez a rejtélyes folyam, éppen annyi idő óta, amennyire egy család emlékezete visszanyúlik a múlt ködébe. A Vizes utca betemetett föld alatti folyama mintha maga volna a láthatatlan Idő, amely vak szemével mégis mindent lát, és halk mormolásával emlékezteti lakóit, hogy sárra és homokra épült ez az árnyékvilág M. városában, és ezt mindenkinek tessék tudomásul venni!

A magyar alföldnek ebben az átlagos mezővárosában, ebben az átlagos polgárcsaládban semmi rendkívüli esemény nem történt az elmúlt kétszáz évben. Semmi olyan, ami ne történt volna meg akármelyik másik, kisebb-nagyobb mezőváros átlagos családjában. Jámborné Balog Tünde azonban valahogy ismeri a titkot: tudja, hogy a jelentéktelen események örök emlékezetű példázatokot hordoznak, hogy az egyszer megtörténtek makacsul tovább élnek a család emlékezetében, hogy a helyszínek (romos kerítéstövek, lugasok, padlások és társaik) őrzik azok emlékét, akiknek a szava-éneke egyszer közöttük elhangzott, akik árnyéka egyszer rájuk vetődött. A Vizes utca természetesen halálra ítéltetett a kiásás és betemetés pillanatában, mégis éli gondtalan életét, és nem nevetnek, szeretnek vagy sóhajtoznak se többet, se kevesebbet a benne lakók, mint más városok más utcájában. Sőt, talán tudatosabban, talán érzékenyebben élnek mindennapjaikat, mint azok, akiknek a talpa alatt meg se mozdul a sziklakő vagy az agyagréteg.

A család mintha maga volna a múlt, a történelem. Erős férfijai, gyöngéd asszonyai, kortalan nénijei nemzedékeken keresztül őrzik az emlékeket és adagolják az utódoknak, és elégedettek, ha akár csak egy töredéket, egy adalékot, egy mondatot is továbbadhatnak a roppant fontosnak tartott semmiségekből. A valódi történelem persze folyik a háttérben, a városban is, meg a családban is. Mindig vannak formálói az eseményeknek, és mindig vannak elszenvedői az eseményeknek. Az utódok aztán hol elfelejtik, hol unják az ősök történetét, de a megtörtént esemény csak odapárolódik a legendák sajátos ízei és hangulatai

közé, valamennyit minden utód kap és megőriz belőle. S ha az ősök története el is homályosul, a maga történetének megőrzésére a kedv tovább él és tovább munkál benne öntudatlanul, vakon is hordozva a múlt-jelen néma tárgyait, mint a Vizes utca sárpatákja.

Hát persze, az ősök, elsősorban ők a szereplői ennek az árnyakból és gesztusokból szótt tarka kompániának. Meg a szomszédok, az utcabeliek, a város hajdani notabilitásai, akiket az elbeszélő kedvű író mai emlékei nyomán lefest, akire még emlékszik gyermekkorából, akikre a gyermekkorbeli krónikások emlékeztek, vagyis mindazok, akik az elmúlt száz-kétszáz évben éltek, beszéltek és cselekedtek M. városában. Aki tett okosat és hasznosat, gazemberséget (mert az emlékezet nem felejt ám!), vagy olyat, ami megdobogtatta a mindenkori fiatalság szívét, a fiatalság aztán továbbmondta, megöregedvén ki is cirkalmazta azt a fiatalkori... botlást, bakugrást, ki emlékszik már pontosan?! És sorra-rendre előkerülnek mind a házak, ahányszor tönkrementek egy-egy öreg tulajdonos kezén, és ahányszor megújultak egy-egy új gazda jóvoltából. A sarki trafik, a kocsmák, a házak, ahol a család különböző tagjai laktak, aztán egymáshoz költöztek, aztán helyet cseréltek, jaj, de sok mindent kell megőrizni az embernek. És persze a templom, amelyiknek a tornyát hatalmas erdélyi vörösfenyő gerendák emelték a magasba, aztán földre szálltak ezek a gerendák, és az istenháza falát kezdték támasztani, hogy a repedések ne növekedjenek tovább a kőfalon. És megemlékeznek még a derék (és néha egyáltalán nem derék) négy lábúakról is, különösen a kutyákról, akik hűségükkel, vad üvöltésükkel, kerítést szaggató hevületükkel, ölbe ejtett fejükkel annyira részesei voltak és maradtak a házban lakók életének.

Különös, egyéni hangulatú történetek Jámborné Balog Tünde novellái. Inkább mondanék víziót, felidézett látványt, amely egyszerre hiteles bizonyítékot szolgáltat a múlt mellett, és mégis olyan bizonytalan és szívárványos, hogy érintésre talán szét is pattan. Nem érinteni, hallgatni kell őket. Az olvasó magában is igyekezzék fölépíteni a látványt. Vagy még inkább: elsajátítani a múltból az emlékek segítségével való képírás művészetét. Harmincnál több novella helyezkedik el a füzéren, logikai láncolat aligha határozza meg a novellák pontos helyét, kevés az események szigorú egymásutánja. Minden lehetséges alkalommal elmondja (kissé persze mindig kiszínezve) a Vizes utca geológiai sajátosságát, de újra és újra bemutatja a már másik novellából ismert szereplőket is. Őket is mindig egy picit másképpen – így teszik a nagy mesemondók is. Megosztja velünk híreit két fontos személyiségről, akik természetesen kiváló és derék férfiak voltak, emellett jók is, és a város évszázados üdvén munkálkodtak. Ők voltak: a Földmérő és a Prédikátor, így, nagybetűvel írva, de meg is érdemlik. A Földmérő megszerkesztette a meridiánt, amely máig bizonyítja, hogy M. templomtornyában húzódik a világ tengelye, a Prédikátor pedig följegyezte s híveire hagyta mindazt a tudást, megsejtést és vágyakozást, amit ők ketten barátságuk meghitt perceiben kigondoltak és elárultak egymásnak: a Földmérő és a Prédikátor.

Nosztaglia támad az olvasóban, hogy minél tovább sorjázzon a novellafüzér e hétköznapiságában is megkapó történetekkel, de még inkább talán azért, hogy a magunk városát, utcáját, családját és csatolt részeit is képesek legyünk ilyen sokszínűen, ilyen megelégedett formában és anyagban látni. Hogy elhigy-

gyük: magunk is részesei vagyunk a saját élmény- és emlékfolyamunknak, csak el kell kezdeni szólni a szálakat, mondani a mondatokat, mozdulásra buzdítani a képeket.

És akkor egy szörnyű sejtelem vesz erőt az olvasón, bizonyosan a regélőn is, amit végiggondolni se mer, kimondani pedig még kevésbé! Mi lesz ezután? Mi lesz akkor, ha az utca ódon házait letarolja a buldózer, ha a kétszáz éves sarki trafik helyén videókölcsönző nyílik, amelyet az ellenérdekelt cég felgyújtat, ha a házőrző kutyát megmérgezik, ha a szétrebbent rokonok sem eladni nem tudják a romló családi házat, sem összegyűlni nem hajlandók benne? És ha a templom falán olyan szélesre terpeszkedik a repedés, hogy szétszakad a ráragasztott cigarettapapír?

(Jámborné Balog Tünde: *Árapály a Vizes utcán*. Széphalom, Budapest, 2005)

Lukáts János

Teremtő művész a színpadon

A művészszerp Szarka Tamás dalszövegeiben

Kétféle művészszerpet ismerünk: a teremtőt és a kivitelezőt. Míg a teremtő művész a tervező szerepét ölti magára, addig a közönséggel többnyire a kivitelező, azaz reprodukáló típusú művész kerül közvetlen kapcsolatba. Szokatlan, ha a teremtő művész egyben kivitelező is.

Amennyiben általa megírt dalt ad elő és nem improvizál, a teremtő művész is kivitelezőként viszonyul művéhez. A közönséghez azonban másként hajlik: ő nem egy másik művész „üzenetét” közvetíti, hanem... Hát éppen ez a művészetelmélet egyik nagy kérdése. Mit közvetít a művész? A kivitelezőhöz képest a teremtő művész saját tapasztalatából tudja, hogy műve a teremtő hatalommal való azonosulásból született.

A teremtő művész – műve előadása közben – képes arra, hogy a mű teremtődésének idejét emlékezetébe idézze. Az előadást ez a lélekben megidézett emlékezés az „eredetre” teszi mássá. A mű eredete – a teremtő művész számára – az alkotói folyamat tapasztalatára való emlékezőként van jelen, míg a kivitelező művész esetében képzeleti tevékenység révén (már ha egyáltalán ez esetben jelen van).

A teremtő művész a teremteni serkentő lelki hatalmat közvetlenül képviseli. Ő tapasztalatból tudja, mit jelent teremteni, mit jelent a teremtésre várakozni, és mit jelent ihletett állapotban alkotni. Ő tapasztalatból tudja, és nemcsak elképzelet, mit jelent a teremtés hatalmának átadott sors, hiszen éppen ezt a sorsot éli. Amikor művét közönségének előadja, önmagán ezt a sorsbélyeget is felmutatja.

Eredet és sors az éppen előadott mű háttéréből (rejtekeiből) szólal meg – nem különálló módon, hanem éppen az előadásnak kölcsönzött különös fény által.

Milyen művészi szereplehetőségeket és miképpen él meg, illetve ábrázol Szarka Tamás az *Éghymese* című 2004-ben megjelent Ghymes-album tanúsága

szerint? Kiemelvén fontosnak érzett részleteket elsősorban a *Tűz, víz* című dalból, ezt a kérdéskört igyekszünk lehetőség szerint minél teljesebben bejárni a következő oldalakon. Az elemzés célja a kérdés fogalmi megközelítése. Nem tudhatjuk pontosan, hogy az adott művész, akinek a műveiből kiindulunk, mit él meg. Saját bevallása szerint is kettős a viszonya dalaihoz: egyrészt „alanyiak”-nak tartja őket, olyanoknak, amit a megtapasztalásokkal teli élet súg, másrészt mégsem a kifejezetten sajátjának nevezhető életproblémák ihletik, azok „nem ide vetülnek”. Úgy gondolom, ezt a kettősséget a személyes én és a művészi mély-én fogalmi megkülönböztetésével lehet kifejezni. Ebből a megközelítésből pedig az következik, hogy az ihlet és az előadás során a személyes én nem „csak” olyan élményekkel találkozik, melyek az emlékezetből nyomulnak előtérbe, hanem olyanokkal is, amelyek ős-emberiek (archetipikusak). Az ős-emberi, szunnyadó tartalmakat hevíti fel és telíti vérrel a megélt élet magas hőfoka. „Órák alján ér ha dobban, / Vérbe csurran annyi idő.” (*Kalapács*). Az így létrejövő varázskör – egyéni és közösséget alkotó, a mátt élő és a történelmet megalkotó lélek találkozása – vonzza a közönséget, hiszen benne a lét ugyanerre az egyesülésre vágynak.

A következő oldalakon megpróbálom kiemelni azokat a vonásokat, melyek a színpadon álló teremtő művész szerepéből olvashatók ki. Ezek a vonások a szerep fogalmából következnek. A fogalom pedig a ténylegesen megélt élethelyzetből. Az elemző bevallja, hogy maga is – bizonyos mértékben – a színpadon álló teremtő művész kategóriájába tartozik. Ebből következően mondanóját saját tapasztalatából is meríti, bár sokat bíz a képzeletre is, mellyel empátiásként megkísérel belehelyezkedni egy ilyen szerep teljességébe. A fogalmi kifejtés követeli e teljességet, de csak mint távoli célt, mely irányt mutat. A teljesség vezérlőkategória, a gondolkodás – és persze az élet – vezérlője. Mindig mint távoli van jelen, mindig mint ábrázolhatatlan – de ekként mégis mindig mint a legvalóságosabb hatalom.

Tűz, víz

*Azt hitték, fáradok,
Szép világ szagától olvadok,
Hadd már, nem alkuszok,
Húsevők hiába lesnek itt és lesnek ott,
Nem érzik, hogy nem érzik, nélkülöd
Nem is vagyok.*

*Azt hitték, harcolok,
S minden véleményen túlvagyok,
Ennétek, itt vagyok.
Kényelem kitarva, húsom itt és húsom ott,
Nem érzik, hogy nem érzik, nélkülöd
Nem is vagyok.*

*Tűz, víz a kezébe',
Százszor megígérte,
Úgy se vége, úgy se vége.*

*Mégis megy a mélybe,
Látod: megigézte,
Vissza, vissza, vissza nem kapom.*

*Vágyom a vágyatok,
Álmodom sosem volt álmotok,
Boldogság rajtatok,
Hónapok hiába lesznek itt és lesznek ott
Nem érzik, hogy nem érzik, nélküled
Nem is vagyok.*

A művész, akiről azt hiszi a közönsége, hogy... („Azt hitték, fáradok”). A művész kiszolgáltatott közönsége élénk reakcióinak. Úgy kell élnie és alkotnia, hogy művei és személyisége – mivel reflektorfényben áll – folyamatosan megítéltetnek. Miközben a teremtő hatalom felé haladván egyensúlyoz végenincs hosszú kötelén, ezen ítéletek hol jobbra, hol balra lökdösik. Aztán már akkor is hallja hangjukat, ha történetesen éppen nincs mit hallania. A teremtő-világ-lélek kapcsolatba benyomul a közönség, ez az ezerfejú képződmény, amit felerészben éppen a művész hozott létre maga körül. Hiszen szüksége van rá, nélküle semmi volna.

A művész, aki a fáradás rémével küzd. Nincs biztosíték arra, hogy az ihlet mindig ugyanolyan hőfokon lángol. A művész többnyire átadatik az ihlet öntörvényű megjelenésének. Persze dolgozhat érte, sőt hiheti, hogy a befektetett munkát a teremtő hatalom – akitől az ihlet ered – áldozatként értelmezi és érdemként tudja be. De mindig bizonytalan, hogy az érdem kergette kegyelem megadatik-e vagy sem: „Kapna-e tőlünk annyi kegyelmet, / Mint amit érdem annyira kerget?” (*Érdem*). Logikus volna, hogy a művész a teremtés, az előadás és az érvényesülés fokozott feszültségi állapotaiban hosszú távon elhasználódjék. Logikus volna, hogy a test öregedésével együtt a teremtő tűz, az ambíció is lohadjék. Logikus volna, hogy a beérkezett művész, aki anyagilag is helyrezökent, megelégedjék, és átadja magát a „szép világ” élményének. Amikor a művész a fáradás rémével küzd, a természetes folyamatok ellenében lép fel. Hiszen, ha természetes, hogy egy szikra lángra lobban, az is természetes, hogy idővel kialszik. Hacsak... Hacsak nem lobbantja lángra az egész világot, ami persze, ahogy mondani szokták, szintén benne van a pakliban. Ez, mint eszkatologikus esély, azt jelenti, hogy az embert teremtő lélek az evolúciós fősodor áramába jutván, maga is átalakul. Ami hátulnézetből „új ember”, az előlnézetből „emberen túli”...

A művész korrupciónak van kitéve. „Azt hitték, (...) Szép világ szagától olvadok”. A teremtő kedv fáradhat attól is, ha a művész nem érvényesül, és fáradhat attól is, ha befut. Az érvényesülés társadalmi rangot és anyagi jólétet hoz. Mindkettő kísértés. Kiderülhet, hogy a művészt erősebben fűtötte a rang vagy a jólét iránti vágy, mint maga a teremtő hatalom. Kiderülhet, hogy személyes céljainak elérésére használta azt a tehetséget, aminek valódi célját nem határozhatja meg. A művészet célja – az a hatás, amit a befogadó lelkekben, illetve e lelkeken keresztül a történelmi időben és térben kíván kelteni – legjobban, ha rejtve marad az alkotó személyiség előtt. Talán nem is lehet megismerni.

Vagy ha feltételezzük, hogy megismerhető, akkor sem lehet elmondani értelmes nyelven, félreérthetetlenül. Szentséggel mélyen átítatott gondolat és érzés ez: a művészet célja rejtőzködő, rejtőzködéséből előlépni képtelen. A művész addig „valaki”, amíg rang és jólét (föld) a lelkébe ültetett teremtő magot (ég) táplálja – és nem fordítva.

A *művészi dac*. „Hadd már, nem alkuszok”. A dac egyfajta szembehelyezkedés. Kitartás valami mellett még akkor is, amikor támadó pengékkal néz farkasszemet. A dac lehet a legmélyebb értelemben vett hűség kifejeződése is. Művész esetében az a meg-megújuló döntés, hogy műveit a teremtő hatalom által szólíttatva hozza világra, a kísértések dacára kitart elhatározása mellett. A kísértés a fentebbiek értelmében a „szép világ szaga”: rang, elismertség, anyagiak. Ha valami azt súgná a művész lelkében, mindezt azokért a remek művekért kaptad, melyeket eddig alkottál, mátol nyugdíjba vonulhatsz – akkor az a kísértés hangja volna. A kísértés mindig arra csábít: ne folytasd utadat. Szakrális töltése miatt a lélekben megébredő teremtőképesség, a teremtő kedv, nem lehet alku tárgya; nem adható el (bár megrontható), mert a Teremtőtől származik. E teremtőképesség által tart eleven kapcsolatot küldőjével nem csak az adott művészi személyiség, hanem a befogadó közönség is. Átala reméli és kapja meg minden napi lelki újjászületését.

A *ragadozók – a földi hatalom emberei – akik pusztán azért, mert a teremtő művészen valamely magasabb rendű lét megnyilatkozását szimatolják, vélt vagy tényleges hibáira lecsapnak, tépkedik húsát, mert így érzik magukat hatalmasabbnak, mert csalhatatlan ösztönük azt súgja, ez az alak veszélyes rájuk nézve*. „Húsevők hibára lesnek itt és lesnek ott”. A művészetnek és általa a művészi személyiségnek hatalom adatik. Ez a hatalom egyfajta varázslat. A művész lényé közelebb áll az archaikus műveltség varázslójához, mint a modern kor politikacsínálójához. Mégis e két alak hozzá képest másodlagos. A művészt ott látjuk a kultúrateremtés ős-pillanatában. Ő az, aki megteremti egy új korszak látomását, melyhez aztán mint ősképhez, mint ősdramához (archetípushoz) viszonyul a rá építkező kor. A lélek elsődleges tevékenysége a teremtés: képek, érzések, ritmusok, ráérzésszerű gondolatcsírák lazán szövött, lüktető, hullámzó mozaikja. A művész – akármilyen színvonalon – ehhez az őскеzdehez téríti a befogadó lelkeket. Az őскеzdet képeinek lélekben való újraterejtése a forradalom lehetőségével terhes. Ha az őскеzdet tudatba nyomul, ha egyre nagyobb tömegek képesek ráérzésszerűen összehasonlítani vele a jelenkor látványát, és ha túl nagy a különbség, ha a látott világ túlzottan eltér a teremtő eredettől – akkor a világ megítéltetik. Harc kezdődik a megítélők és a világ állapotának fenntartásában érdekeltek között. E harc addig élesedik, amíg a „húsevők” le nem gyűrik a „forradalmárokat”. Ha az újjáteremtők szemlélete diadalmaskodna, akkor a húsevők másodvonala lépne fel az új világ szószólójaként. A teremtő művészek vagy az általuk megbabonázottak mindig nainvak, míg a hatalom emberei mindig dörzsöltek. Ezen ellentétben a kétféle egymással összemérhetetlen hatalomtípus vetélkedése érhető tetten: a lelki varázsés és a testi kényszerés. Az emberi lélekben is dúl e dráma, hiszen akarjuk is az ősképhez való igazodást, és félünk is a társadalmi felfordulástól; akarjuk is a fennállót megőrizni, de újítani is szeretnénk. A hatalom fél a teremtő művésztől, ezért próbálja megnyerni, megvenni, esetleg megfélemlíteni. Ezért le-

si hibáit, gyenge pontjait – a gyenge pontokon keresztül kíván lelkébe hatolni, hogy kibillentse, és ez már elég is. Ha sikerül az akció, elvész a művész világtól való szabadsága. Ha elvész e szabadság, elkorcsosul az ihlet, elkorcsosul az alkotó kedv: kifárad vagy ömlengésbe kezd, igazol vagy szórakoztat, hamisít vagy ismétli önmagát.

A művész ihlet nélkül semmi. A művész, ha nem alkothat, semmi. A művész, ha nem a legvégső teremtő hatalomtól ihletődik, semmi. „Nélküled nem is vagyok”. Ha a művészszerp beköltözik a lélekbe, akkor a személyiséget már belülről formálja. Attól fogva a személyiség már nem ura e szerepnek, hanem szolgája. Természetesen egy szerep nem saját elhatározásából tesz ilyesmit. A szerep maga télen eszköze e sorstörtetésnek. A személyiség, a tudatos én hozza meg döntését, ő mondja azt: művész akarok lenni. Ám a tudatos személyiség a szabadság jegyében áll: amíg értelme vezérli, önként, mindenféle megfogható kényszer nélkül nem hoz oly döntést, mellyel önmagát rabságba vetné. Nem ő teszi, hogy a felvett szerep, mint maszk, egy idő után már csak az arcbőrrel együtt vehető le. Mélyebbre kell ásunk, ha e különös fordulatot meg akarjuk érteni. Először is fel kell ismernünk, hogy abban a pillanatban, amikor a maszk arccá válik, a művészszerp már nem szerep, hanem sors. A sors fogalma egyfajta kényszer jelez. A kényszernek háttérében erő rejlik. Valamilyen erő kényszeríti e sorsot a személyiségre, aki persze maga is vonzódik ehhez. Ez az erő a személyiség teremtő hatalmán, a lelken keresztül hat. A lelket különféle típusú őserők (archetípusok) drámai kötegenek gondoljuk. Ebből egy jelentős erőtypus a művész típusa. Művészsorsról akkor beszélhetünk, ha egy adott lélekben ez az erőtypus uralomra jut, és az összes többi szolgájává avatja. Ez az erőforma férfi alkotóban nőies jellegű. Képi kifejeződési formája a múzsa (a teremteni ösztönző) és az eszmény (a bíráló, a mérték). Ez az alak (erőforma) akkor juthat uralomra a személyiségszervezetben, ha az én – aki a személyiséget világba formálja – szerelemszerűen kezd viszonyulni hozzá. A művészszerp sorssá válásában a kezdeményező maga a lelki őserő (az adottság). A személyiség kipróbálja a művészetet, belekóstol, s ha tetszik neki az így élhető élet, hát efféle egzisztenciát szervez magának a világban. Egy nap arra ébred, hogy már csak hatalmas energiákat befektetve tudná át-szervezni az életét. Másnap meg arra eszmél, hogy tehetségével esetleg el is kell számolnia egyszer... – e gondolat azonos azzal, hogy a sors egyben feladat is, hogy a művész-őserő éppen azért épülhetett ki az emberi lélekben, mert közösségi igény van rá: mert közösséget táplál. Ha tudatosul a művészen, hogy őt a tényleges vagy a vágyott közösség is teremtette, akkor megszülheti a közösséghez szólás szerepvonását is. Ezt a szerepvonást érhetjük tetten a *Kalapács* című dal következő soraiban: „Nézz fel végre, látnod kéne / Az ég igazát” vagy a *Vér – szabadon* című dalban, ahol a művész egyszer többes szám első személyben szól közönsége nevében is: „Megszakadtunk, sírva, szabadon, / Így röhögtünk még a vadakon”, másszor többes szám második személyben szólítja meg a jelenlevőket: „Égbe szálltatok, most látom csak / Vér – szabadon”. E szerepvonás a leghatározottabban, egyben a legkevésbé kidolgozatlanul az *Éneklő magyarokban* nyer kifejezést. Itt a korábban emlegetett művészi forradalmár és népzézer alakja is felsejlik a rockénekeszerep egyfajta értelmezésében.

A művész legbenső lényegét és ezzel együtt adódó sorsát nem érzi át senki – a művész magányos. „Nem érzik, hogy nem érzik”? A művésznek van „legmagányosabb magánya” (Nietzsche). Akkor érzi ezt, amikor a teremtő hatalmat sejtí közvetlenül a háta mögött. Ez kivételes élethelyzet. A kultúrák tudnak ilyenről, de az embereknek ritkán adatik meg e tapasztalat. Teremtő művész esetében még súlyosabb a helyzet. A teremtő művész olyan művek létrehozására hívatik, melyre kultúrát, kort, világot lehet alapozni. A művésznek e célból látomás adatik. A látomás nem feltétlen álomszerű, képileg határozott alakú. Inkább érzések, képek, gondolatfoszlányok, történések, előérzetek, vágyak bonyolult csomója. Az alkotás folyamata ebben az összefüggésben megújuló próbálkozás, mellyel e csomórendszert kívánja átlátni és láttatni a művész. Legmagányosabb magánya akkor tör rá, ha ráébred: lehetetlen, hogy közönsége értse és érezze, amit ő ért és érez. Éppen azért lehetetlen, mert a lét újjáteremtésének igényével terhesek a művei. A gyökeresen új, a még-soha-nem-volt-de-leendő – amivel terhes, amivel áldott, amit kihordani reá bízott –, ez választja el feloldhatatlanul a körülötte állóktól.

A művész, aki művei révén közönsége tápláléka. „Ennétek, itt vagyok”. Csak akkor merülhet fel ez az érzés, ha a művészszerp már sorssá vált. Ha már levehetetlen a maszk. Ha a művészi ősfoma már szolgálatába kényszerítette a személyiség egészét. Csak ekkor beszélhetünk arról, hogy a művekben ott lüktet a személyiség mélymagja. Hiszen én és mély-én eggyé vált. Ráadásul ebben az eggyé vált magban a mindeneket teremtő hatalom is hat, bár rejtetten – akár nem is tudatosítottan, akár nem is akartan. A Jézus-rítus értelme: az embert elfogyasztván Istent is megeszik a hívek. A teremtő hatalom e rituális varázslat során lelkükbe költözik. A művész felajánlja önmagát: „itt vagyok”. Ez a tett válasz egy megérzésre. Érzése szerint közönsége enné őt. De mire is vágyik „valójában” a közönség? Őreá? Öncsalás volna a művész azon reménye, hogy ő önmagáért kell a varázslatba merült „emberhad”-nak. Csak azért és csak addig érdekes a művész az ő egyedi személyiségében, amíg átadja magát a teremtő varázslatnak. Amíg az eggyé vált én és mély-én teremtőjével terhes, addig táplálja hallgatóságát. E varázslat nélkül a művész személyisége: semmi.

A művész és a teremtő látomás. A művész számára sorsa valamilyen mélyen megélt látomásban válik tudhatóvá. E látomást – mely kép, érzés, gondolat, emlék, dráma, vágy, szorongás – ha műbe rögzíti, esélyt ad az értelmezőnek, hogy valamelyest ő is lásson. A teremtő látomás, mely leginkább a művészt, hiszen éppen ez avatja művésszé, egyben a legmélyebben közös üzenet is. Hiszen az üzenet, amit a művész kap, hirdetni való feladat is. Hirdetni pedig azt kell, ami a tényleges és lehetséges hallgatóságot lelki értelemben életeti. Amikor tehát a lényegi teremtő látomást faggatjuk, arra az igazságra kérdezünk rá, mely rejtőzködő drámai történésként szunnyad a lélek mélyén. Az embert teremtő drámát akarjuk újraélni – jelen esetben a gondolkodás szintjén – a következő verssorokat vizsgálván. „Tűz, víz a kezébe’ / Százszor megígérte, / Úgy se vége, úgy se vége. // Mégis megy a mélybe, / Látod: megígérte, / Vissza, vissza, vissza nem kapom.”

Ha ezt a rejtélyes képtörténetet valamilyest érteni szeretnénk, az alkotó elemeket a maguk képzettársításos udvarával együtt, de külön-külön érdemes megvizsgálnunk. Első ránézésre szinte semmit sem értünk: kinek a kezében van

tűz és víz? Hogyan lehetnek ezek valaki kezében? Mit ígért meg? Minek nincs vége? Hova megy? Ki igézte meg? Mit nem kap vissza a vers beszélője? A miértokról már nem is beszélve! (Miért tűz, víz? Miért ígérte meg százszor? Miért nincs vége? Miért megy mégis? Miért a mélybe? Miért nem kaphatja vissza?)

Értelmezői munkahipotézisként képzeljük és gondoljuk a következőt. Ha ez a látomás a művészsors lényegi megfogalmazása, akkor arról beszél, mit jelent a művészet. Tegyük fel, hogy a látomás látottja, (ő-je) egy nőalak. Ő tart tüzet, vizet a kezében, ő ígért meg valamit százszor, amit egyszer sem teljesített, ő megy „mégis” a mélybe; őt igézte meg egy másik ő (talán inkább Ő). A nőalakot e rejtélyes, igéző hatalom miatt nem kapja vissza a vereshős. Szögezzük azonban le: valaha az övé volt, vagy legalábbis azt hitte.

E munkahipotézissel némileg megkönnyítve értelmezői feladatunkat, térképezzük fel azt a lelki drámát, aminek e látomás igen tömör kifejezője! Hogyan értsük azt, hogy e látomás fő alakja tüzet és vizet tart a kezében? Induljunk ki abból, hogy e két valóságelem: jelkép. Mint jelkép az archaikus hagyományrendszerekben kidolgozott négyes (olykor ötös) fő elemrendszerre utal. Az így értett tűz és víz a világ létét megalkotó és fennmaradását biztosító pillérek közül kettő. Mivel a létezés alapjaira utalnak, közvetlen kapcsolatban állnak a teremtő hatalommal. Képletesen azt is mondhatnánk, ők a teremtő hatalom négy (olykor öt) keze, melyekkel az a teremtés munkáját végzi. Ha az így értett tűz és víz kerül valakinek a kezébe, akkor ez óhatatlanul azt fogja jelenteni, hogy a kiválasztott lény Istentől érintett.

A felsejlő lelki drámának ez az Istentől való érintettség a gyújtópontja. A szemlélő látomással látja-érzi ezt az érintett alakot. Mivel látomásban látja, saját lelkének vetítőgépe festi saját lelkének vásznára. Ha pedig ez így van, akkor a látomást szemlélő „én” és a látomásban felsejlő „ő” egymástól nem választható el. Ha korábbi gondolataink művészsorsról és múzsáról elfogadhatóak, akkor ebben a látomásban a művésszé avató lelki erő képi megjelenítődését vélhetjük. Ha ez így van, akkor az Istentől való érintettség továbbsugárzik a szemlélőre is – aztán még tovább a befogadó lelkekre –, és akkor már szakrális művészetéről és szakrálisan értett sorsról és feladról kell beszélnünk.

A „százszor megígérte” állítást a „mégis megy a mélybe” állítással együtt tudjuk e lelki drámába érthetően beépíteni. Az, ami a művészi személyiségnek a művészetet adja, az egyes művekhez a teremtő erőt kölcsönzi, valamit mindig megígér. Ez az ígélet nem egyéb, mint az ő maradása. A művész lelke mélyén szeretné, ha az alkotás során érzett kizökkenett állapot boldogsága nem szűnne meg. A művész teljesen hétköznapi értelemben is szeretne boldog lenni. Ha a művészet ígélet, akkor a boldogság ígéréte. E lelki dráma során az derül ki, hogy a látomásbeli alak ígéletét nem tudja megtartani. Egy darabig adja, amit adhat – önmagát –, aztán vége. Hívja a mélység. A mélység, a lent, a világ teremtő lényege felé tekintő jelkép, míg az ég – csillagképrendje által – inkább a törvényadó lényeg felé mutat. A látomás nőalakja időről időre mélybe tér, arra a „helyre” tehát, ahol a világ formáit kikalapálják. Azt is mondhatnám, hogy a genetikai program (a lélekben ható teremtő terv) felé tart. Íme, újra előtűnik a művészi varázshatalom szinte már titkos – avagy tiltott – iránya.

Aki a tüzet, vizet e látomásbeli nőalak kezébe helyezte, az igézte meg. Az ígélet mai fogalommal hipnotizáltság. E lelki befolyásolás – mágia – lényegi

szerkezete szerint az egyik lény pusztá akaratával behatol egy másik lény lelki irányító központjába, és ott ráolvassa akarátát. Az így megigézett lény azt teszi, amit a másik akar tőle. Ha az ígéző „lény” a teremtő hatalom, akkor a megigézett lény Istentől való sorsot kap. Ilyen állapotban a teremtő hatalomtól eredő lét-továbbteremtés a feladata. A megigézett csak azt érzi, valamit el kell végeznie. Az időben és térben kibontakozó hatásról legfeljebb sejtelve lehet.

A művészen, főleg, ha úgy érzi, fárad, fel-felrémlik a lehetőség, hogy e tűnő látomásalak egyszer végleg elhagyja. „Vissza, vissza, vissza nem kapom.” Ez a lehetőség nem zárható ki. A látomásalak öntörvényű, mint küldője és megigézője. A művészi személyiség nem jutalmul kapja a művészet oltárán hozott áldozata fejében, hanem kegyelemből adatik. Ha a közönség ezt a lelki drámát, ezt a művészsorsból következő mély szorongást érzi és érti, akkor nem felejtkezik el a kegyelemből kihullott művésze sem. Akkor ott áll mellette minden időben.

A művész érzi az isteni küldött, az angyal közelét. Hallja ígérését, idővel ráébred, hogy ez az ígélet olyan, mint a mézesmadzag vagy a katalizátor: becsalogatja, illetve belökdösi a művészszerp bűvkörébe, ahol a mágikus ráolvasást a teremtő hatalom elvégezheti. Ettől fogva lényé legmélye megigéztetett, így maga is ígézővé vált. Igézetten maga is egyre mélyebbre és mélyebbre jut, ez a sorsa, s ha tiltakozik is ellene, azért meg nem válna tőle, akárha szerelmesétől. Szorongva vágyakozik betölteni ismeretlen sorsát – ebben a folytonos örvényezésben él.

A művész közönsége rejtekező, kollektív vágyának megélője és kifejezője. „Vágyom a vágyatok, / Álmodom sosemvolt álmotok”. Kiderül, hogy a fentebb elemzett lényegi látomás nemcsak a művésze, nemcsak róla szól, hanem arról az embercsoportról, arról a kultúráról, arról a világhelyzetről is, amelyben élnie adatott. A lélek fogalmához nemcsak az tartozik, hogy felépít egy lényt, hanem az is, hogy felépíti a lények közösségét. Ezt az építkezést a lélekbe rajzolt – illetve az élettapasztalat feldolgozása révén kirajzolódó – rejtekező drámai látomás vezérli. Látomás az Országról, melyben emberhez méltó, illetve Istennek tetsző élet élhető hosszú távon. A művészsorssal együtt jár ennek a látomásnak a kihordása – olykor annak felismerése, hogy ez a látomás valójában tényleges és lehetséges közönségé is. Egy ilyen művészszerp kiépülésére sokkal természetesebb esély kínálkozik akkor, ha a művész napi kapcsolatban áll közönségével, ha színpadon alkot.

A művész boldogságot ad közönségének. „Boldogság rajtatok”. Ha a boldogság a lélek harmóniája; ha a lélek teremtett lényege és a kultúra által ráolvasott burka nem illeszkedik egymáshoz, ha a lélekbe írt teremtő törvény és a kultúra által megalkotott világi törvény fel-felsérti egymást – akkor a boldogság azzal kezdődik, hogy a művészi alkotás varázshatása alatt a befogadó lelkekben a teremtő törvény legyőzi a valójában rontó hatású világi törvényt. Ez a nagy felzabadosulás művészi pillanata. Katarzis: azaz megtisztulás a rontó hatalomtól.

Nem tartozik a művészetelmélet körébe a kérdés, mi várható az efféle katarzison átesett lelkektől a művészet köréből a világ körébe való visszaérkezésük után. És az sem, mi várható a világtól boldogság ügyében.

Thanatosz mester erotikája

„Erósz és Thanatosz. Érzékiség és Halál. Tetem és Tabu. Amiről nem lehet beszélni, arról verset kell írni.” – a fenti néhány mondat nem csupán a fülszövege Sajó László új verseskötetének, de a kötet tartalmának is a legfrappánsabb ismertetése. Az erotika, végső soron, saját ellentétében áradhat igazán túl – ezt sugallják a kötet versei.

Sajó új verseskötetében mintha legutóbbi verseskötete (*Válasz búcsúlevélre*, 2003) „halálos” tematikáját folytatná, csak éppen... Csak éppen az új kötet mélyebbre ás: egészen Erósz és Thanatosz párosáig, élet s halál közös gyökeréig. A korábbi kötet elsősorban a gyász rítusainak és az emlékezés kényszerének s képtelenségének abszurdításait, paradoxonait villantotta fel kegyetlen-groteszk iróniával. Folytatása és továbbgondolása, a *Dögcédulák* már az élet-erotika-halál „belsőhármás” titkai és paradox viszonya után nyomoz. A korábbi, ironikus hangvétel nemcsak felerősödik, de karcosabbá és keményebbé, kegyetlenebbé válik. Ugyanakkor a korábbinál gyakoribb szerepversek (pl. Casanova-ciklus), a megszaporodó kulturális utalások és hivatkozások pedig felerősítik a tárgyiasítást, s személytelenebbé teszik a költő iróniáját. Kétfelől is ironikus idézőjelek közé kerül a korábbi személyesebb hangvétel: egyfelől a durván erotikus, helyenként keményen pornográf akcionális mikro-naturalizmus oldaláról, másfelől pedig a személytelen hivatkozások és kulturális utalások – különösen Casanova nőkatalógusa – ridegen katalogizáló adatszerűsége felől. A túlzott személyesség elszemélytelenítő naturalizmusát gyakran más ciklusokban is dokumentarisztikus hivatkozásokkal, illetve idézetszerű betétekkel ellensúlyozza Sajó (pl. a *Ne engedd, hogy eltűnjön a nap* című ciklus alcímében s darabjaiban, ahol halálos beteg gyerekek írásai idéződnek fel). Ugyanakkor a kötet szinte – helyenként dokumentatív hitelességgel – végigkíséri „halálainkat” s meghalásainkat a gyerekkortól egészen az aggastyánkorig, társítva ezekhez a vágyakozásokat (főleg a félresikerült vagy beteljesületlen szerelmek esetében). S az öregkor és az elfekvő versei után a dögcéduláig, a boncterem és a temető groteszkül vidám, ironikus képéig-mondattörődékéig jutunk el, melyek szinte „maradványokként” lebegnek. A verseskötet elején még rendezett vagy legalábbis többé-kevésbé szabályos strófák és részletek a könyv vége felé mindinkább töredékekre, feljegyzésekre, „nyilatkozatokra” kezdenek hasonlítani, mintegy az emberi test és személyiség bomlását metaforikusan idézve. S egyben mintha a dögcédulák „meglelését” is szimbolizálnák, melyek mintha „belerejtve” lennének a kötetben...

A kamasz- s ifjúkor groteszkül zabolátlan fantáziáitól és „akcióitól” így jutunk el lassan – a férfikor s a korai öregség átmenetein keresztül – az öregség és az aggkor reménytelen vágyakozásaiig s halálvárásáig. S a dögcédulákban mintha manifesztálódna is az elmúlás és a vágy groteszk nosztalgiai („nappal Agónia nővér / éjjel Euthánázia / éjjel-nappal Thanatosz doktor / az embernek ki már nem ember / a fájdalomtól / nem kell / a keresztfára másznia”).

A könyv végére a korábbi – néhol kötött, illetve kötöttebb – versforma is „rendetlen” sorokra, töredékekre hull, vagy pedig a rímelés válik parodisztikussá,

„sutává”, mintha a formai agónia párhuzamosan erősítené a lírai én s a lírai hősök haldoklási folyamatát. S a halálközeli gyerek- s öregverseknek csak lát-szólag ellenpontjai az önpusztítóan erotikus nőkatalógusok... Ahogy a könyv sajátos szerkesztése is érzékelteti, inkább ugyanannak a túlvilágra repítő, „visz-szaszülő” thanatoszi erőnek a másik megjelenési formájáról van szó igazából:

*„föled áll szeméremszőrzetével cirógat ismerős pinaszag
fekete harisnyás combját fekete ölet széttárva vár
utolsó leheletig baszod csontig velőig lelkedig leszop
már nem láthatod a szomszéd ágyakon kefél a szép halál”*

S az utolsó három vers (*A boncmester bevégzi estebédjét, Every day és Yorick monológja*) mintha groteszk „vidámságával” a túlvilág nyüzsgő élénkségét („Hogyan nyüzsg, zsziseg, s ragyog a lenti / Cifra palota, föld a vakablaka –”) állítja szembe a fenti világ unott s ernyedte haldoklásával. Ezen a ponton – a pusztulás groteszk „vég-pontjaként” – az „e világi” és a „túlvilági” szféra helyet cserél, amint ezt a lírai én – Yorick szerepében – ki is mondja a kötet végén:

*„... Dobjatok vissza. Halott
A fönt, míg él a lent – – –
Stb. Néma csend. „*

(Yorick monológja)

Kérdés, hogy e „sötétkori” zárlat után – a „végpont” kegyetlenül ironikus csattanóját követően – hozhat-e még lírai újdonságokat a „tanatoszi erotika” vizsgálata Sajó életművében. Lehetséges-e még e kegyetlenül ironikus és filozofikus groteszk könyv után is újat mondani e témában?

Mindenestre a *Dögcédulák* című verseskönyv olyan „lírai témát” dolgoz fel, melyről kevesen mertek igazán őszintén írni, pedig – különösen napjainkban – a „levegőben van”. S nála többnyire nem válnak öncélúvá az alul-poetizálás, valamint a groteszk és abszurd elemei, hanem a – világ kifordultságának traumáját megjelenítő – költői világszemlélet adekvát elemeit alkotják.

(Sajó László: *Dögcédulák*. Nyitott Könyv, 2004)

Marczinka Csaba

Kikötő

Lélekméртan

A XIX. Művészetterápiás Kiállítás a Pillanat Galériában

A modern kor rohanása, kattogó, surrogó, csörömpölő, sívító gépeinek, gépkolosszusainak hangzavara-zsibvására – egyszóval a *modern* (vagy legalábbis annak hitt) *élet* – eléggé megterheli szervezetünket. Testi és lelki betegségeink is innen jönnek – kivéve néhány öröklött bajt –, innen, a XX. és XXI. század fölfokozott ritmusából, bensőnként minduntalan megérintő csatazajából. Mert nem tudunk, nem merünk megpihenni, akár csak egy pillanatra magunk elé idézni ama sugaras Paradicsom felhőtlen nyugalmit és békéjét, szorongunk, beborítanak lelki nyavalyáink. Mintha az őskáoszban éreznénk jól magunkat, mintha a természetellenes – depresszióink, félelmeink, képzelgéseink sora – volna a *természetes*, úgy viseljük a ránk rakott, ránk kényszerített (?) koloncot.

Ha a lélek megfázik – volt elég *Szibériánk* –, a művészi alkotás az a *takaró*, ami arkánumként segíti elviselni saját terhünket – önmagunkat. Mert a művészet (így a képzőművészet is), akár profi, akár amatőr műveli, az önmegvalósítás olyan – ha nem a legfontosabb – formája, amelyben ember és világ, bár némelykor drámai az összeütközés, egymásra talál.

A kiküzdött harmónia, a pillanatnyi megnyugvás békéjében? Abban is. De még inkább abban a *folymatban*, amely magára eszmélés és tudatosodás, bűnmegvallás és föloldozás, égi és földi mezők – szakralitás

és valóság – egymásba forduló értekeinek és a közöttük megképződött feszültségnek ötvözete. És fókuszában a megsejtett igazság áll. Hogy az Isten a saját képére formálhatta a világot – erről szól a teremtés misztériuma –, de a szépség robotosa, aki az Igét meghallván vállára veszi a terhet, és Kölcsey híres versének parafrázisával: *hat, alkot, gyarapít, az maga az ember*.

Ezt az embert, a mindenség *alkotóját* köszöntik a művek is – a III. Művészetterápiás Kiállításon. A pszichiátriai betegségeknek nyilván megvan az orvosi kezelési módja – se szeri, se száma –, a szakirányú gyógyítás, ha lelkiismerettel végzik, csodákat tehet. Gyógyszer és türelem – mondja a laikus –, s ebben a *ketősben*, pontosabban föltámasztó képességében mindig bízhatunk. Van viszont a gyógymódok között olyan – alighanem nehezen körülhatárolható – *valami*, amely megoldoztatja a szívet, a kezet, az agyat, és avval *hat*. Ez a művészetterápia. Itt – ebben a gyógymódban – nincsenek betegek, csak alkotók vannak. Akik zárkózottságukból, félelmeikből stb. kilépve ceruzát, ecsetet, vésőt, formázófát fognak a kezükbe, hogy vágyaikat, megnyugvásuk – megpihenésük – *boldogság-mezejét*, a legyőzött *golgotát* különféle művekben-műtárgyakban (grafikában, festményben, szoborban, iparművészeti produktumokban) megjeleníthessék.

Mestereiknek-művésztanáraiknak – Sallai Nagy Ildikó iparművésznek (SOTE), Csorba Simon képzőművésznek (Valentin Ház), Ferenczyné Saás Kinga és Rédly Mária iparművészeknek (S. K.) – köszönhető, hogy az *álmódás-önmegvalósítás* hihetetlenül sok formáját és technikáját birtokolják. Kifejezési palettájuk az üvegfestménytől és a tűzzománctól a kerámiáig és a fafaragásig, a tusrajztól és az akvarelltől az ólomüveg betétig és a hímzett-varrott, keresztöltéses (?) textilképekig terjed. Ahogyan bálnak az anyaggal, és azt a maguk képerére szelídítik – irigylésre méltó bőkezűség.

Bőkezűség a *szeretetben*, amely ha nem is motívumkincs, nem is szerkezet, nem is mitológiai-bibliai jelkép, de mindőjüket átfogó *lélekmértan*.

Igazán csak az amatőr művész érzi ennek a megfoghatatlan, egzaktságában is organikus sugallatos teremtetelnek (?), a kéz a kézben, szív a szívközelben *mércének* a fontosságát. Természetesen nemcsak amatőrök, hanem igazi profik is – például a fényárnyék játékaival hihetetlenül érzékeny ceruzarajz (bögre, kiskanál, evőkanál) alkotója – szerepelnek a tárlaton.

Van, aki a nevét közszemlére teszi, van, aki elhallgatja, de mindannyiukban közös, hogy többnyire esztétikummal is bíró műalkotásokban akarnak megszabadulni

béklyóiktól. Egy hatásos, pointillista festményben (Réczi Márta), egy profetikus, ám az erotikától sem visszariadó tollrajzban (Vojcsik Györgyi), egy, a kubizmussal kacérkodó, absztrakt-félfigurális festményben (Farkas Balázs), egy expresszív formálású, kék-fehér hullámarcban (Bozsányi Szabó Éva), egy, a kaoszt gomolygássá alakító absztrakt üvegfestményben, egy félig naiv, testét szenvedésszimbólummá avató *corpusban*, egy szalvétatechnikával készült, antik beütésű, fedelén ikonnal hívogató kazetában-dobozban (Györfy Zsuzsa), egy iparművészeti produktumnak is elsőrangú üveg-ólomkeret osztatú gyümölcsöstálban, egy kalligrafikus, színek erdejében-szövetében megvalósuló érzemléstérképben. És még hosszan folytathatnám a sort.

A Marczibányi téri Pillanat Galéria tárlata – mert a név sugall valamit – egy világnagy méretűre kitágított *boldogságpillanat*. Tanúi vagyunk – bármily kaotikus állapotból, a pokol bugyrából törjön is ki – az *élet* születésének. Ami nem más, mint *teremtő akarat*. Mestereik – *művészet-orvosaik* – segítségével a kiállítás résztvevői olyan álmodást valósítottak meg, amelyben lelküket nem foghatja bilincs. S ebben a szabad szárnyalásban értelmet kap egész létük.

Szakolczay Lajos

Téka

Univerzumot tápláló csontok

Dylan Thomas világa

Csak egy-két szempon tból vizsgálnám Dylan Thomas költői univerzumát, de úgy érzem, tán mint két kötetének fordítója (*A csontnak partjain*, versek, ill. *A Szerelem Térképe*, mágikus novellái), közel kerülve a sokszor eddig le sem fordított szövegekhez, talán új nézőpontokból.

Egyik első rádöbbenésem Dylan Thomasra az *És nem vesz rajtuk erőt a halál* című verse volt (ez le volt fordítva, de ennek is van egy másik, tizenkilenc éves korában írt változata).

Kálnoky László csodás fordításában így szól a klasszikussá vált variáns eleje:

*„És nem vesz rajtuk erőt a halál.
Olybá vétetnek majd a póre holtak,
Mint lakói a szélnek s esti holdnak,
Míg csontvázuk letisztogatva korhad.
Csillag gyúl ki könnyökön s lábfejen.”*

S a vers világhírű vége, a holtakról:

*„Bár nincs eszük s feküsznek mereven,
Lényegük általüt a százszorszépeken,
S nap felé tör, amíg csak a nap áll,
És nem...”*

A Holdban lakó holtak, illetve a Nap felé szálló csontok képe kezdettől nagyon meghökkentett és máig izgat eredetük. *The Celtic Myths and Legends (Kelta mítoszok és legendák)* című könyvben némi utalást találtam erre: „A hajó szimbóluma, összekötte a Nap-emblémával nagyon ősi és nagyon gyakori jelenség az egyiptomi sírművészetben. Ez Ra kultuszával függ össze és i. e. 4000 körül alakult ki. (...) Ezt a hajót Nap-hajónak hívták. A Nap-Isten ebben teljesítette feladatait, például a Másvilág partjára vitte az üdvözült holtak lelkeit.”

A keltákról szóló könyv hozzáteszi az írországi Newgrange-ről, a szent temetői halomról: „Ha ezek a figurák halottakat ábrázolnak, nyilvánvalóvá válik előttünk az ún. »Kelta« halhatatlanság-kultusz.”

Az ábrázolások pedig szinte egybeeső Nap-hajó képet mutatnak (a görögöknél Kharon ladikja, a magyar *sajka* szóból van a sellye szó, ami koporsót jelent...).

Visszatérve a vers elejére, az ottani talányokra, azon lehet eltöprengeni, a póre holtak miért is lesznek lakói a Holdnak: először is a Hold élettelen, a szó állítólag a „holt” szavunkkal is rokon (Cseh Károly költőtársam szóbeli közlése), s az ár-apály jelenség miatt mindig is a mulandósággal függött össze, sőt, az ezüst szín is földöntúlíságot fejezi ki.

Persze, újrazivizsgálván az eredeti szöveget, ott még absztraktabb képet kapunk. Szó szerinti fordításban: „A holtak meztelenül egyek lesznek / a szélben és a nyugati holdban élő emberrel...”

Az egyes szám nagyon furcsa és misztikus...

A „nyugati” jelző is fontos – a „nyugat”, tudjuk Joyce-tól, Yeatstól, a keltáknál a halál helye.

A „szélben” lakás pedig arra utal, hogy a tündérek laknak a szélben.

Újabb meglepetés a vers ötödik sorában ér bennünket: csillagok gyúlnak ki a holtak végtagjain („könyökön s lábfejen”).

Ez talán egy Mindenség-Ember/Ádam-Kadmosz képéből alakulhatott ki, amely mögött ott a csillagkép. Vagy tán a Sarkcsillagra utal...

Az általam Londonban „talált”, „felfedezett” kamaszkori, ún. *Jegyzetfüzetversei* (*Notebook Poems*) sok-sok hasonló meglepetéssel szolgáltak. (Ezeket érthetetlen módon a költő „eladta”, de nem adta ki, avagy ebből dolgozta ki ún. „érett” verseit. Nem tudom, jól tette-e, ha megnézzük e verseket, melyek közül még mindig nincs mind lefordítva.)

„Ím: univerzumot táplálnak csontjaim” – írja tizenkilenc évesen, 1933-ban. (A Nap kigyújtja a reggelt).

Vagy ugyanitt: „Bordák alatt vitorláz a Hold s a Nap.”

A Nap az aggyal érintkezik, a Hold költi a holtakat (Jézus helyett? Metonímia ez? Vagy megint a „kelta”, ősi halotti kultusz holdbéli jele?)

A csontok és a Nap, a Nap és az agy érintkezése már mutat valamit, amit úgyszintén világlátása kettős tartóoszlopának látok, általában véve is. Nem véletlen hogy Dylan-kötetem címe is *A csontnak partjain*...

Ez a *Toronyban fül fülel* (*Ears in the Turrets Hear*) című versben szerepel: „E kis sziget mögött / hús hajszál-tengerén / s a csontnak partjain / egy föld...”

Vagyis látható, három-négy példából is, mindenütt a Hús, a Csont (a Vér) motívumait köti össze a part, a tenger, a Nap, a Hold motívumaival.

Előrebocsátom, mindenütt, prózájában is ezt fogjuk tapasztalni.

Így hát költészetét nevezhetnők BÍOKOZMIKUSnak.

Tehát felrajzolhatnánk a hús és a tenger koordinátáin... Kozmikus – Biologikus.

Ennek még egyedibb variációi, rétegei is lesznek.

Az eredetiben egyébként e hely így szól: „Beyond this island / By a thin sea of flesh / And a bone coast, / The land...”

Egyébként a csont mellett a part, sziget, tenger képzet újra a Hajó motívumot idézi föl.

Ennek a párhuzamnak iskolapéldája a „már” húszéves korában született (egyébként díjnyertes) verse, ahol ezt a párhuzamot szinte tanítandóan végigviszi: „Erő, mely zöld kanócon hajt virágot, / Kihajtja zöld időm, mi fát ma robbant, / Holnapra rám ront...”

S különösen: „S nem mondhatom a szélnek, az idő hogyan / ketyegte fel a mennyet a csillagok köré.”

Mintha ez utóbbi is kifejezné a halottak már említett csillag-, Nap-, illetve Hold-utazását (persze a sajátos dylani nyelvújítással, amit igyekeztem megőrizni a fordításban: a „ketyegte” itt tárgyias, valamit ketyegett fel, a dylani új-sütetű mondattan egyik esetéről van szó).

Az eredetiben: „And I am dumb to tell the weather's wind / How time has ticked a heaven round the stars.”

Utánagondolva, ráadásul, a weather's wind mintegy a forgószelet, a változékony mulandóságot megint kozmikusán vetíti ki képzeletünk vásznára.

A „zöld kanóc”, eredetiben „green fuse”, is nagyon fontos és megőrzendő a fordításban, hisz a természet mélyén lapuló „kigyújtó” erőt fejezi ki, dylani „erősáramú” szókapcsolattal.

Tán mondhatni, a korabeli tudományfejlődés, kozmosz felé fordulás is nagyon hathatott Dylanre. Valahol olvastam, hogy úgy ötven tudományból, illetve áltudományból vette szókincsét. Persze Freud és a szürrealizmus kortársi hatását mindenképp meg kell említenünk. Ez utóbbiak csimborasszója a szintén a biológiai misztikumot kifejező, szintén a már tizenkilenc éves korában írt híres verse, a *Fény tör, hol nap se süt* című.

Persze ez már keményen szürrealista szöveg, nem véletlen, hogy éppen Weöres Sándor fordítása: „A gyertya comb közén / Ifjú magot hevít s vént el-tüzel, / Hol mag se kel, / Ember-gyümölcs csillagokban feszül, / Fénylő füge, / Hol nincs viasz, kinéz a gyertyabél.”

A gyertya a comb közén – freudi kép a falloszra (égő gyertya Freudnál).

A „mag” (seed) szó kozmikus használatával – más költőkkel összevetve – leggyakrabban nála talákoztam. S ez átvezet egy másik meglátáshoz.

Dylan Thomas nemcsak hogy biokozmikus költő, de ezen belül van egy még sajátosabb területe, amiben szinte egyedülálló, s amit úgy neveznék – Méhen Belüli Líra.

Kevés költőnek volt ilyen érzékenysége a női biológikumhoz (egyáltalán a biológikumhoz), melynek szinte misztikus megszállottja.

A hús, a nemzés misztikáját szólaltatja meg a tizenkilenc éves korában írt versének már első két beköszönő sorában is: „Míg húsom nem kopogtatott, be-lépve / s nedves kéz méh falán nem zörgetett...”

Nem a sors kopog itt, mint Beethovennél, hanem a fogantatás!

Az egész világmindenség ott van a nő testében (l. csont-univerzum). Erre nálunk példa – és a fordító segítségével Dylan Thomashoz csakis József Attila *Ódája* lehetett.

Szinte az egész organizmus megzenésítése például e rész Dylannél: „Tor-kom tudott szomjat, míg bőrnek-érnek / vad rendszere, miként a kút, / hol szó és víz keveredések, / nyüzsög, míg lesz vér sejtje rút, – / Szerelmet szív gyomor az éhet / Tudta, s férget bél-alagút.”

Hát nem hasonlít ez szinte szó szerint az *Ódára*?... „Az örök anyag boldo-gan halad / benned a belek alagútjain / és gazdag életet nyer a salak / a buzgó vesék forró kútjain!”

A test, a női méh röntgenszerű átvilágítása, a kút-képzet, a vér rózsabok-rainak József Attila-i megéneklése rokona a Dylan Thomas-inak, valamint a lét és a lényeg József Attilánál hasonlít a dylani hús és szellem kettősségének filozófikumához.

A méhen belüliség másik nagy verse Dylannél az eleddig le sem fordított, újra csak tizenkilenc éves korában írt költeménye, az *Első szerelmi láztól a ragályig* kezdetű (tán nem is véletlen, hogy épp egy érzékeny kamaszt foglalkoztat ez any-nyira?!). „Első szerelmi láztól a ragályig / a lány perctől a méh odvas pillanatáig.”

Az Óda és eme versek egyaránt 1933-ban születtek, hisz az említett röntgenszerűség, biologizálás tán divatban volt a harmincas években, a freudizmus úgyszintén. Csak Thomas Mann József Attila Ódájára ható „röntgenképére” hadd utaljak.

Szinte a petesejt (költőien „szilva”) átpoétizálását látjuk eme vers ilyen sorokban: „szilva mit anyám vetett, lassan megérett / A fiú kit sötétség verméből partra dobott...”

Dramai és sötét, misztikus képek ezek szülésről...

Mint ahogy Dylan az erotika nagy költője is. Így folytatódnak a sorok: „izmos lett, rostosodott, értője már comb-üvöltésnek / s egy hangnak, mely mint az éhség szava, / viszkedett már a szél s a Nap zajában.”

Elementáris robbanás az erotika leírása nála, nem külső, hanem kozmikus és „üvöltő”.

Ezért vezetném be harmadik leírásként világára a kozmoerotikus jelzőt.

Az 1–2. versszak fogantatás-képétől a szülésen át, a méh gyereken maradó fátyolának finomságán át a Napig és Holdig kapjuk meg Dylan csodás méhen belüli és kiseded korabeli látomás-sorát.

Ezért, ha látomásos prózájában egy tenger alatti barlangról olvasunk, lehetetlen nem a magzatvízbeli létre gondolni.

Például íme egy prózarészlet: „Most a tenger-alatti hűvösség érzete ötlött föl benne. Most, ezen a nyári napon, nem sokkal dél után arra vágyott ismét, hogy a víz teljesen záruljon be körülötte, hogy a víz fölött ne is legyen sziget, csak alatta egy zöld térség, mely egy szédítő barlangba bámul. Emlékeiből most hűvös szavak bukkantak föl, és hirtelen egy verssort költött a tó alatt termő olajfáról. De az olajfa a szavak fája volt, és a tó egy másik szóval csendült össze.” (Dylan Thomas: *A látogató*. In: Dylan Thomas: *A Szerelem Térképe*. Tíz mágiikus elbeszélés. ford. Erdődi Gábor, 39. old.)

Visszatérve az *Első szerelmi láztól*... kezdetű vershez, még kiemelném, hogy az ivarsejteket aligha láttatták így versben: „Sárga volt a szaporító homok.”

Csodálatosnál csodálatosabb sorok végig. Az egyik legszebb: „Lételem áradó tej keresztelte meg.” („Öntudatlan örökkévalóság” van e sorban is!) És ki mondható: direkt vallásosság helyett a szakrális jelleg, a szakralitás, az élet áldottsága sugárzik itt, mint híres rádiójátékából, *A mi erdőnk aljából* (*Under Milk Wood*, Tejes /?/ erdő).

Idézhetnénk azonban az egész verset, itt csak néhány csodáját tudtuk föl-villantani.

S hogy mindez a biologikum és misztika mire szolgál nála, többször is paradoxonnal fogalmazta meg. Mint például *Az idő naptára függ az agy falán* című vers végén: „Idő szava csügg csont minden fejezetén / Idő magva búvik ágyék ölén / S míg Napvilág, az élet-szemeknek csírázni kell / Mert szól újra meg újra az ige: / Emberé legyen az Idő.” (1933, ford. Erdődi G.)

Az életmű végén megfogalmazott mottójában szintén az Ember áll a középpontban: „These poems, with all their crudities, / doubts and confusions, / are written / for the love of Man and in praise of God.” „E versek minden érdeségükkel, kételyükkel, / és homályosságukkal együtt is / az Ember Szeretetére és Isten Dicsőségére íródtak.”

Erdődi Gábor

Mindennapi miértek

(Szécsi Margit: *Birodalom*)

Aligha indulhatunk el biztosabb irányban egy verseskötetben, mintha a legnagyobb versek felé megyünk, Szécsi Margit új kötetében két ilyen – nemcsak terjedelmével mért – nagy vers van: az *Imák* és a *Madár-e az Denevér*. Az első Kondor Bélának, a másodikat Kassák Lajosnak ajánlja. Minél többször olvastam el ezt a két hosszú éneket, annál inkább éreztem, hogy Szécsi Margit keserves korszakhoz jutott el. Nem azért mondom ezt, mintha többi verse mást mutatna. A kisebb, rövidebb dalok is végletes következtetéseket sugároznak rám, mint valami hasadóanyag.

Ezért tartom magam elé könyvét a legnagyobb figyelemmel.

Valaki megszenvedi a létezését, keresztben lóg, azt kiáltja: Éli, Éli, lamma sabaktani? És én ne rettenjek meg, ne halljam ezt a kiáltást? Hiszen az én helyemben, az én létezésemért is kiált! Más könyve első énekében azt olvasom: Forogódom a világ nagy ágyán / széteső fénnel akár akár egy nemzet” (*Álmatlan gyöngy-moréna*). Nemzet, hát nemzetnek képzelet magát? Akkor meg is fordíthatom: a nemzet is úgy forogódik a világ nagy ágyán, mint Szécsi Margit. S nem pillanatnyi azonosítás ez, végigkövethetem ezt a személyiség és közösség közti azonosulást az összes versen. Az *Imák*ban már boncolókéssel vizsgálja meg, bizonyítja be, mennyire igaz, véres ez a forogódom: „S dohány meg ital – ez maradt nekünk, / dohány meg ital meg a szomorúság, / hogy csak a földből jó el a mi ragyogásunk.” Csak a földből? Halálként vagy életként? – kérdezem magam, mert mind a kettő lehetséges, és nemcsak a verssor szándéka szerint, de életünk valósága szerint is, Szécsi Margit nem áll meg, hogy kegyetlen Miatyánkját ne kelljen hallgatnunk. Folytatja és még fájdalmasabb részeinket érinti kérésével. A föld és a halál után lejjebb száll a mindennapokba, azt kérdezi: „Hol van az osztály, akiért mi kipirultunk, / akiért fehér ingünk, világos agyvelőnk virult?” Mi erre a válasz, ha nem újabb kérdés, amit a vers indulatával, pontosságával tehetek föl magamnak: vajon munkásruhában, szegénységben védett-e az ember ellentéteivel, abszurdításával szemben? Van ilyen létezés méretű védőruha? S minél tovább suhog ég felé ez az ima, annál inkább tudom; nincs, hogy nem lehet, és Margit verseinek igazsága, ami több akár esztétikai hiteleknel is, éppen ez a szembenézés, belehasítás a szép felületek csillogásába. Ami mögött ott ez élet eleven vére is, de ott a sötétség, kétségbeesés is: az ellentét, sőt, az ellentmondás, ami minket angyalokból disznókká torzíthat, külön és közösen.

Közösen: férfiakat és nőket, Margit ismeri jól mind a két tábor. S most, amikor azzal a férfival beszél, akit a legjobbak, legragyogóbb szárnyúak között tart számon, a szokásosnál is élesebb fényt bocsát mindkét nemre. Egyik senki menekülhet meg saját kelepccéből, tehetetlenségéből és látszat-létéből, mert a férfiak:

„a kontárok, a kufárok, a padisák meg a palik?
A férfiak? Avagy a női hölgyek,

*a spinkulák, Samu, a spinkulák,
akik a kegyed képein
töpörödött szárnyal, de nagy seggel röpi óhajtanának
s guggolnak akár a galambicák a Géníusz alján,
akik a Próféta elől négykézláb megfutamodnak
miután leszerepeltek mint kísértők –
Hímek, nők, akik gyártják az élőket korai halálra,
vénségre fellökésre, kórházi ágydeszka-homályra,
hályogos képernyő-látomásra, szellemi színvakságra –
ezek szabták volna meg Magának: kivé legyen?”*

Itt önmagát is szólítja a költő, nemcsak a festőt, ön maga is föllázad a közös tehetetlenség ellen, amit sorsnak nevezünk, hogy szebben hangozzék. Ki szállt ilyen fekete hangon szembe létezésünk korlátaival a belső képe és a külső torz alak közti elfogadhatatlan, elviselhetetlen különbséggel? „Hímek, nők, akik gyártják az élőket korai halálra?” – szóval itt tartunk, alapjában tagadjuk meg a földet és az életet? Alapjában lázadunk föl az isten ellen, aki mindezt így látta jónak? S csak azért talán, mert legjobb barátunk meghalt? Egyetlen ember halála miatt, hirtelen halandó, botrányos és menthetetlenül korlátolt lett az emberiség? Dosztojevszkij Sztarece még azt kérdezte: „Megölhetünk-e egyetlen ártatlan csecsemőt is, akár milliók boldogságáért cserében?” Itt most a költő és az asszony mindent megfordít, azt mondja: Ha Samu, ha az ő Kondor Béla barátja meghalt, akkor nem ér semmit az emberiség, az egész emberi lét lett vásári vicik-vacak.

Vagy ne higgyünk, ne higgyek a gyásznak? Még ilyen nagy gyász önkívületének se adjak igazat? Mikor ez a gyász olyan mély forrásokból ömlik, mikor ez a gyász ott rejti sötétsége rétegei alatt a fényt, az életet, az örömet? Mikor csak az öröm miatt, talán az öröm végett ragadhatja el magát? Hiszen ez a gyász annyira emlékszik az azelőttre, a halál előtti boldogságra, a teremtő festőre, aki legyőzhetetlennek látszott, s ezzel diadalmassá tett mindenkit, őt is, a költőt, a barátot! Hiszen ez a festő maga volt az élet elindulása, megragadása, jelképe és valósága:

*„S járunk a képek szentjében, vándorolunk szerelmében
akár a Kezdetben, valamikor, mert csak a Kezdet nagy,
s akár a paraszt ünnepkor, a vetésben: járunk a Kezdet fenségében”*

Mert volt Kezdet, a Galamb-macska-virágének tanúsítja ezt. Az emlékezés biztos tanú, habár csak a fejünkben, csak a kimondott szóban, kidalolt versben is. Ezekben az emlékekben még a tudatlanságunk, tapasztalatlan ártatlanságunk liheg-moccan, és térünk vissza hozzájuk, mert ártatlanság nélkül nem létezhetünk, csak tengődhetünk. Igen, vissza kell oda térnünk, abba a „sufniba” – és senki ne higgye, hogy ez afféle költői visszkapcsolás, ez valóságos, gyakorlati emlékezés, fölér az orvossággal, a kezeléssel – vissza kell oda mennünk, „hol boncoltunk holt madárkát, / kutatva a mozgás eredetét, / s megleltük egymás anatómiáját –” Akkor még természetesen azt vallottuk világnak és magunknak, „hogy a lét mocska még lebírható”. De aztán még azt is kétségbe kellett vonnunk, hogy kimondhatunk-e bármit is társadalmi és egyéni létünkéről,

hogy az erők és erőink engedik-e kimondani, ami belül rejtőzik és kívül létrejön. A nyelvi közlésnek van egy olyan rétege, amely nem közöl semmit. Csak elhangzik, szavakká sűrűsödik, de nem tudjuk értelmezni. Tehát vagy közvetlenül ébredünk rá jelentésükre, vagy megőrzik titkukat. A világ és köztem tehát kellene lennie valamilyen műveltségbeli, szabadságbeli megfelelésnek, hogy kifejezhessem a világot. Mert a nyelv nem tárgyasul teljesen: nem olyan, mint a festmény, a szobor. A nyelv éppúgy azonos marad velem egy bizonyos mértékig, ahogy a tánc a táncossal, a játék a színésszel. Néha kimondhatatlannak, vagyis közölhetetlennek látszik egész létezésünk és környezetünk, helyzetünk. Ez a költő politikai csődjének pillanata: hiszen hogy tud így hatni a társaira, a közösségére? Ilyenkor mozdulatlanságot, némaságot, kozmikus fegyverletétél érez Szécsi Margit:

*„az isten befejezte harcát.
Kíván nehéz halotti pompát,
teliholddal tömött aortát” (Esély)*

Nincs más mód a megszólalásra, csak a leghidegebb, legtúlvilágibb víziók: „AKÁR A SZELLEMKOPONYÁK / ÉGVÉN RIDEG, FOSZFOROS LÁZBAN: / LAKATLAN ÓRIÁSCSIGÁK / VÁNDOROLNAK A VÍZMOSÁSBAN” S innen, a vízmosásból sokkal cicomátlanabb a történelem is. Innen, a némaságból, mozdulatlanságból lesve, megfordul a híres ének szövege: „Feljött a sírokra a páva, / feljött, de nem szabadulásra”. Mivel a költő meg van kötve, nyelve fagyosan mered szájában: az egész világ fagyosnak, nyelvtelennek, reménytelennek látszik. S akkor már leginkább csak kérdezni tud: „Madár-e az Denevér?”

Az ősi helyzetben, a modernül ősi helyzetben régies nyelvezetre bicsaklik a szánk, a csöves tsöves, a csillag tsillag, a zsinór sinór. Hogy éreztesse a költő a mélységet, de a nevetséget is: hát megint ide jutott? Hiszen erre a kérdésre nem lehet, nem is szabad válaszolni, Kassák válaszolt rá? Egy egész élettel csak, egy egész élet jeruzsálemi lovaglásával. A megválaszolatlan kérdéssel nyeregkápáján, végiglovagol a századon. Vele lehet beszélni, ő érti, amit mondunk, mert ő is énekelt, mozgott, küzdött, „naponta begyalogol a szent városba / s megáll a redakciók előtt, a kapuk alatt.” Tessék: a mozgás, Kassák Lajosé legalább, a mozdulatlanság leleplezésére. És Kassák megnevezéseire még a nyelv is közölni kezd, kapcsolatot teremt köztem és a világ közt. Hát akkor, valóban: „Madár-e az Denevér?” Akkor odafordulhatunk Jeruzsálemben, létezésünk, történelmünk Jeruzsálemében akármelyik gyanútlan járókelőhöz, aki éppen kirakatot néz, mert a fogyasztást a napi istentisztelet kötelező szertartásává avatta ez a Jeruzsálem, a Pénz és a Hatalom Jeruzsáleme. Odafordulhatunk, megkérdezhetjük: „Mondja, uram: mért vagyunk mi / apolitikus akol?”

Erre a kérdésre hosszú, kötetlen ének következik, már ahogyan ez Jeruzsálemben kötelező, majd summázás, rövid, gyors ritmusban, mintha pap és hívők felelgetősét hallanánk a költő tervei szerint. S olvasnám ezt a felelgetős végestelenségig, míg minden kérdésre feleletet, azaz újabb Szécsi Margit-i kérdést nem kapnék.

Mert a kérdések összekapcsolnak minket: világot és embereket.

Szécsi Margit új könyve megállíthatatlan kérdezések örökmozgója. Nem nyugszik ő bele a fagyba, halott nyelvbe, a vízmosás történelmébe, állapotába.

Megálmodja a Jeruzsálem felé ügető Kassák Lajost, fáklyás, nagy angyalföldi elődöt, hozzá imádkozik még egy utolsót, mielőtt énekét, könyvét berekesztené:

„Ide az angyalföldre a Lajos hozza a Miértet,
s a mindennapi Miértet add meg nekünk ma –”

S innen, így kell a könyvét újra, előlről elolvasni.
(Szécsi Margit: *Költő a Holdban*. Magvető, 1984)

Tornai József

Valóság és mítosz

Nota bene. Szeretem faggatni azokat a verseket, amelyek nehezen adják meg magukat az olvasónak, amelyek titkokat rejtegetnek.

„Hölderlin vascipői”: első hallásra szürrealista ötlet. Mintha Lautréamont híres mondásának akarna megfelelni: szép a varrógép és az esernyő találkozása a boncasztalon. Valójában: utalás Friedrich Hölderlin befejezetlenül maradt drámai műveire, az *Empedoklész halálára* (ennek két változata is van) és az *Empedoklész az Etnánra*. A drámai cselekmény végkifejelete mindegyik variánsból hiányzik, de a német költő tervezetet írt műveihez (*Vázlat az Empedoklészhez*), így ebből s az ókori filozófusról fennmaradt mondából fogalmat alkothatunk róla, hogyan képzelte el hőse halálát.

Empedoklész (Kr. e. 490–430) szicíliai filozófus, költő és szónok, akinek kozmológiája mitológiai elemeket is őriz. Hölderlin drámatörédei szerint ráébredt, hogy az istenek és az emberek közt áthidalhatatlan szakadék tátong. Úgy gondolta, az élet egyetlen értelme, hogy azonosuljon a természet és a kozmosz mindent betöltő erővel, vagyis az istenekkel. Üdvözítő felismeréseit megakarta osztani az emberekkel, Agrigentum lakóival. (A szicíliai város neve ma Agrigento; mellette egy kisebb település, Porto Empedocle a filozófus nevét viseli.) A városiak azonban méltatlanok voltak tanításaira, mulandó s nevenséges dolgokért rajongtak, és kiközösítették maguk közül a bölcsét. Empedoklész az Etnára költözött, hogy remeteként folytassa vallásos szemlélődését. A város polgárai megéreztek gyarlóságukat, bánták viselkedésüket, és követséget küldtek hozzá, hogy kiengeszteljék. Ő azonban hajthatatlan maradt. Visszavon-

Nagy László

Hölderlin vascipői

*Fölszívni a téboly tápsóit, Virág,
fölszívni virág-koponyádba erőnek,
elindulni az Etnára, Virág,
a hamuboz, ahol már nem a kard
ragyogása szép, de a példaadás,
ugrani fejjel a kráterbe, Virág:
megható nagy sors – már tapsolnak is
látván a tündércipőket a mélyből
kifújva, látától nagygyá szeretve,
csigasorok emelik tár-szekérre,
négy bölcs: tübingeni négyesfogat
búzza megizzadva, mert lépegetni
vulkántól vassá szeretett cipődben
ki tudna? Csak a szellemed, Virág.*

1970

hatatlan döntést hozott – az Etna lángoló kráterébe vetette magát, hogy az isteni őselem, a tűz eleméssze testét, lelke pedig visszazárljon az égiekhez.

A drámai cselekmény nagyjából a filozófushoz fűződő ókori mondáéhoz igazodik, de az értetlen emberek és a fennkölt gondolkodó ellentétét, illetve a dráma hős megdicsőülését romantikus német lírikushoz és személyes alkatához illoően képzelte el Hölderlin, s a saját lelki igényeihez igazította. E művével is a nemzeti költő és a világgöltő különös egysége jött létre: Hölderlin úgy vált a németiség reprezentatív költőjévé, hogy amennyire csak lehetséges, azonosult az eszményített görögséggel. Ugyanez természetesen fordítva is érvényes: úgy lett világgöltő, hogy betöltötte a német költő hivatását. Mi, magyarok szívesen vonunk párhuzamot közte és Berzsenyi közt, aki Horatiust idézve, dunántúli szülőföldjét és birtokát Itália termékeny lankáihoz hasonlítva és mitológiai istenekkel népesítve be, az ókori Róma világát idézte maga köré, ugyancsak átszellemült, antik formájú verseiben.

A hagyomány áthangolása

Mottó: Lávába kóstol, aki ma csókol, és ő maga is tűz lesz, de tarajos tűz lesz elsusogott szava is.¹

Ahogy a romantikus Hölderlin a görög múltat, úgy tartja példaértékűnek Nagy László a németek nagy költőjét. Hölderlin látnoknak, vátesznek tekinti az igazi költőt, kiválasztottnak, aki képes megteremteni a kapcsolatot az isteni lényeggel, amelynek jelenlétét a természet jelenségeiben érzékeli. A német lírikus leggyakrabban használt természeti képei (amelyek részben megfeleltethetők Empedoklész kozmológiai őselemeinek) hasonlítanak Nagy László képeire. A tűz, a fény, a nap, a szél, a felhők, az ég, az erdő és a mező, a fák gyümölcse és – igen jellemzően – a virág minduntalan felbukkan ódáiban, himnuszaiban, dalaiban. Nagy László ezért szólítja meg a világlíra e szelíd megszállottját négy-szer is így: „Virág”. (Legrégibb, töredékes virágénekünk, a *Soproni virágének* kezdődik „Virág” megszólítással.)² Itt nem a „Fölveszem kardom, sisakom”³ költője, nem a Szent György-ös Nagy László szól – leteszi a fegyvert: „elindulni az Etnára, Virág, / a hamuhoz, ahol már nem a kard / ragyogása szép”. A *Virág* a *kard* ellentéte: emez a szelídség, amaz a harc jelképe. Nagy László a maga küzdelmesebb alkatával ellentétes világirodalmi alakban mérlegeli a még reá váró utat, és az önkéntes megsemmisülés példáját szemléli a nagy előd sorsában. A békesség, a kedvesség és a gyöngéket pártoló szeretet éppoly fontos alap-eleme Nagy László költészetének, mint a küzdés, attól függően, kivel áll szemben. Ebben az ódai hangoltságú, de *sifre*-szerűen áttételes versben az éterikus német költőt megtestesítő *virág* oldalára áll, átellenben a *karddal*.

Mint Hölderlin és a görögök világa közt, ugyanúgy Nagy László és a német romantikus közt is óriási az alkati eltérés. Magától értetődő, hogy mindketten a saját koruk, szülőföldjük, nemzeti és nemzetközi környezetük fiai, más-más determinációval. Hölderlin vallásos vidéki értelmiségi, aki ifjúságában sóvárog a távolban lezajló franciaországi változások után, és élete végéig a görög kul-

¹ Nagy László: *A vasárnap gyönyöre* (Nagy László Összegyűjtött versei. Magvető, 1988).

² „Virág tuggyad: tőled el kell mennem, / és teirtted kell gyászba öltennem.” (1400 körül)

³ N. L.: *Himnusz minden időben*, I. az 1. sz. jegyzetet

túráért rajong, azt szeretné meghonosítani némethonban. Nagy László számos bukott forradalmi mozgalom vesztese – közvetlenül az 1945 utáni demokratikus átalakulása, a NĚKOSZ-ifjúságé s az 1956-os szabadságharcé –, aki a maga áttételes kifejezőeszközeivel a vereségben is vállalja és céljának vallja, hogy a művészi cselekvés küzdőterén győzelemre viszi eszméit. Szellemi rokonai azok a költők és művészek, akik az ál-racionalista marxista államvallással szembe helyezkedve, a mágikus népi és őskultúrák nyomán haladva teremtenek újszerű, ihletett, vitalitástól feszülő költészetet. A görög hagyományból az orfikus líra és (a nietzschei tipológia alapján) a dionüszoszi költészet modellje vonzza. Az újabb irodalomból főként romantikusok és modernek – elsősorban szimbolisták és szürrealisták – közt leli meg szellemi elődeit és társait, szövetségeseit.

A „vatesz” szelíd változatát fedezi föl magának Hölderlinben, aki azzal a szándékkal ír, hogy „legyen törvény a Szent Betű” (*Patmosz*) a gyarló és közönséges gyakorlati élet fölött. Közben tisztában van vele, hogy a költővateszt már a XIX. század elején is jócskán anakronisztikusnak tartják a klasszicizmus és a realizmus hívei, valamint a kései felvilágosodás prófétái, akiknek hiú mindentudását zavarja az irracionális megvilágosodás művészete. Nagy László éppúgy dacol ezzel a korlátoltsággal a maga korában, ahogy százhetven évvel korábban Hölderlin. Tiszteli a német klasszikus közhírré tett, evangéliumi elhatározását, hogy a majd’ másfél évezreddel korábban élt görög filozófus-költő, Empedoklész nyomán inkább azonosuljon egy valószínűleg elérhetetlen, eszményi vágyképpel, mint hogy megfeleljen kora és környezete alantas igényeinek, a talmi érdekekkel és kicsinyes hatalmi viszonyokkal átszőtt társadalom elvárásainak. De a leegyszerűsítést elkerülendő, inkább magának Hölderlinnek adom át a szót a romantikus költő indíttatásainak jellemzéséül. A drámahős Empedoklész „...halálos ellensége minden egyoldalú életformának, s így a valóban szép viszonyok közt is kielégítetlen, nyugtalan, szenved, csak azért, mert ezek különleges [vagyis az emberek számára elérhetetlen – A. J.] viszonyok”. A filozófus szenvedése feloldhatatlan, mert a szépség s az isteni lényeg nem tölti be környezetét, mert az emberi társadalomból hiányzik „a minden élőtfogó együttérzés nagy akkordja”, a hiánytalan „szeretet”, mert nem élhet „olyan szabadon és kitárulón, mint egy isten”, s mert köti az „időbeliség” korlátozó törvénye.⁴

Hölderlin drámáját és költeményeit olvasva észrevehetjük, hogy a költő világnézete és életérzése nem pusztán panteista és nem csupán társadalomkritikai természetű, hanem jócskán létkritikai is. Az istenek a teremtés után magukra hagyták az emberiséget, ezért különleges ihletettség, átszellemültség és a hívásokról való lemondás szükséges ahhoz, hogy a kiválasztott, a lángelme, a költő-próféta (a látnok, a vatesz) a szépség útján közelebb jusson az olümposzi hatalmakhoz. Hölderlin ideái közt centrális szerepe van a szépségnek – művészete (kortársai közül Novaliséhoz, Caspar David Friedrichéhez és számos zeneszerzőéhez hasonlóan) szent örület és szépségvallás. Nagy László méltán áldozott neki ódai hangú verset, akárcsak a modernek közül Adynak, Krúdynamak, Csontvárynak, Egrynek, Mednyánszkyknak, Bartóknak vagy József Attilának. A „felvilágosodás” költőjét, Csokonait is úgy szólítja meg, mint aki a lehető legprofánabb módon „írva” is arany szívek nyomát hagyja a hóban, akinek „versléptei érnek any-

⁴ Az idézetek a Hölderlin (*Versek – Levelek – Hüperión – Empedoklész*) című kötetből valók (*Előszó az Empedoklészhez*. Magyar Helikon, 1961).

nyit, mint a helikoni birtok”, s akit a szárnyas ló „fölvesz gyöngygerincére”. Versei „lángoló fülemülék”-ként „menekülnek az égő rózsalugasból”, a rokokó csebecsék világából, és „Lilla helyett a legszebb nőt imádtá: Európát”.⁵

A vascipők. Nagy László verse kitalált, pontosabban szürrealisztikus képzettársítással létrehozott relikvíára épül. A mitizált irodalmi hősről, Empedoklészről a dráma szerzőjére, Hölderlinre viszi át a képzeletbeli tárgyat: az Etna tölcséréből kitörő láva a német költő cipőit veti ki, amelyekre ráégett a vulkáni vas-magma. A látomás az abszurditás síkjára emelkedik és szatirikus töltést kap: a hatalmasra nőtt vascipőt csak csigasorok segítségével tudják társzekerre emelni Tübingen bölcsei (elképzélhető, hogy Nagy László itt Hölderlin ifjúkori filozófus barátaira, Hegelre és másokra is utal), hogy elvontassák a városba, ahol majd az ereklye csodájára járhatnak mindazok, akik életében kiközösítették maguk közül a látnokot.

A mágikus-modern költő lélemben találkozik a versnél kétszáz évvel korábban született romantikussal, amikor a vers zárul: „...lépegetni vassá szeretett cipődben / ki tudna? Csak a szellemed, Virág”. (A metafora csak hosszasan magyarázattal bontható elemeire, de azt hiszem, nyilvánvaló, hogy a vemhüktől duzzadó állatokra utal a „nagygyá szeretett” jelző.) A szürrealis kép azt a hatalmas ellentétet feszíti a végletekig, amely a szellem világában él, azaz nem e világban való német romantikus lényé és a realitások, praktikumok között fennállt.

Megkockáztatom, hogy az elképzelt vascipőknek van közülük Nagy László személyéhez is. Egyik lábán gyermekbénulása⁶ miatt járógépet használt, és tudta, mint jelent a hatalmas fantázia szárnyán magasba emelkedni tudó szellem és a keservesen nehézkes földi járás közt a különbség.

A példaadás. Hogyan is értendő a versben a „példaadás”? Nagy László verse a fennebb már említett lelki-szellemi rokonok, elődök közé helyezi Hölderlint, de a *példaadás* és a *megható nagy sors* szót ironikusan használja. Nem a maga, hanem a tübingeni „bölcsek” nevében mondja. Ők akkor ünneplik a közülük kiemelkedő művészt, amikor már nem kell követni tanításait és költői világmagyarázatait, elég, ha időnként megkoszorúzzák sírját, és szép, okos szavakkal, esetleg némi bűnbánattal megemlékeznek róla, aki életét látványosan feláldozva vont le művészetének és bölcséletének végső konzekvenciáját. Nagy László számára azonban Hölderlin nem úgy példakép, mint akinek végzetes ugrásában kellene gyönyörködni, mint valami mutatóvívban („már tapsolnak is / látván a tündercipőket a mélyből / kifújva”). Esztétikai-etikai példa, a szépség, a természet, az ártatlanság és az éteri Költészet megtestesülése: „Virág”. Nagy László szeretettel, szinte becézve idézi meg a szerencsétlen sorsú, ifjúkorában megtévelyült költőt, aki százszor különb volt a józan és számító tübingenieknél, kikben akkor ébredt föl a lelkiismeret, amikor prófétájuk már halott volt.

Mindezekből talán kiviláglik, hogy a *Hölderlin vascipői* mennyiben szól Empedoklészről, mennyiben Hölderlinről és mennyiben Nagy Lászlóról.

A magyar költő tanúnak hívja elődeit önmaga mellé, a szépség képviselőiben.

Alföldy Jenő

⁵ N. L.: *Furcsa vitézi versezet*, I. Az 1. sz. jegyzet

⁶ N. L.: *Életem*, I. az 1. sz. jegyzet

Friedrich Hölderlin

A tavasz

*A messzi magasból újabb nap érkezik le,
a virradatból már fel is ébredt a reggel,
mindenkire nevet, felékesítve,
lágy örömmel telik meg a sok ember.*

*A jövő keblében feltárul egy új élet,
ezer virág tündököl a nagy völgyben,
boldog napok jele, a Föld már éled,
s messze száll a panasz a szép tavaszidőben.*

A nyár

*Nem telt le még az év-idő, s szerte a nyárnak
tágas mezői fényesen, szelíden állnak;
a rét zöldjével pompázik a tájban,
végig a hullámzó patak útjában.*

*A mai nap begyen-völgyön át szárnyal
feltarthatatlanul tova, ezer sugárral,
s nyugodt felbök úsznak a magas térben,
az év, úgy tűnik, marad fenségében.*

Az ősz

*A legendák eltávoznak a Földről,
a szellemről szólnak, mely volt, s vissza fog térni.
Az emberekhez jutnak el, s a gyors időből
sokat tanulunk, míg magát emészti.*

*A természet minden képét őrzi a múltnak,
s amint a napok egyre halványulnak
a nyárban, úgy köszönt a Földre újra az ősz,
a zápor-szellem ismét fenn az égben időz.*

*Sok minden célt ért kis idő alatt ma,
ekéjével a földműves feltűnik,
s látja, az év hamar boldogan bevégeződik,
ilyen képekkel lesz teljes az ember napja.*

*Sziklával ékesített a földkerekek,
nem olyan, mint este a szétfoszló fellegek,
aranyló nappal ragyog fel az égen,
s nincs több panasz a tökéletességben.*

A tél

*Mikor láthatatlanok, s eltűnnek a ködbe
az évszak képei, a tél köszönt be,
a föld üres, a látvány egyre lágyabb,
vihar kering, esők mossák a tájat.*

*Mint egy nyugodt nap, úgy ér véget az esztendő,
akár egy kérdő hang, a válaszáért esengő,
majd jó a tavasz, minden újraéled,
s pompájával ragyog a Földön a természet.*

Eszes Boldizsár fordításai

Egy csodálatos történet

Szalay Károly *Párhuzamos viszonyok* című könyvéről

Habent sua fata libelli. Ezt a latin mondást valahogy sohasem értettem egészen. A könyveknek is megvan, meglenne a maguk sorsa? Végül is, miért ne? Hisz elolvassák, a könyvespolcra teszik, majd megint előveszik, ha előveszik, kinyitják, becsukják őket, mert unalmas, vagy netalántán sérti a kor szellemét, a közízlést, s ezért az ilyen könyvet el is égetik, mint az inkvizíció – a barbár, a római, a középkori és az újkori – az embert, illetve porhüvelyét. Mert hát veszélyes az ilyen ember. Ezért keresztre, máglyára, verpadra, bitóra vele. Megérdemli. Mint Jézus, mert hogy Isten fia és a zsidók királya, ő maga mondta, s ez istenkáromlás, Giordano Bruno, mert hogy a Világegyetem végtelen és a Föld csak porszem benne (és akkor mi, a nagy és gazdag hatalmasok mik vagyunk benne? Porszemek a porszemben! No de ilyet!). Vagy Morus Tamás, mert elárulta a királyt, a nagy Anglia nagy királyát (vajon emlékszik-e még valaki a nagy király nevére

a profi történészekén kívül?). Vagy akár a mi ötvenhatos mártír miniszterelnökünk, Nagy Imre, aki elárulta a szocialista hazát és a Szovjetuniót (hol van az már: a szocialista haza és a Szovjetunió? Közröhej tárgya mindkettő). De a könyvek! Vajon ezen ártalmatlan, kemény vagy puha fedelű borítóval ellátott papírlapok kötege szintén ilyen erővel rendelkezik, rendelkezne, mint az ember? A válasz egyértelmű: igen. Mert a könyvben ott az ő szelleme. És mint egy nagy írótl tudjuk, az embert (a porhüvelyt) el lehet pusztítani ugyan, de legyőzni nem lehet soha. Mármint a szellemét. Bizonyítja a történelem.

Ám folytassuk ezt a gondolatsort, mert úgy tűnik, a bölcs rómaiak megint csak fején trafálták a szöveget ezzel a mondással is. Igenis, a könyveknek is megvan a saját sorsuk. Mert hát van könyv, mely nem sok vizet kavar, és van, mely sokat, mert korszakot teremt. Például Dante *Isteni színjátéka*. Vagy Madáché, *Az ember tragédiája*. És van könyv, melyet rongyossá olvasnak, mint például a Biblia vagy kamaszkoromnak felejthetetlen olvasmánya, az *Egri csillagok* (tizenvalahányszor is elolvastuk mi kamaszok az ungvári iskolákban, pedig nem is volt kötelező), és van, melyet csak egyszer, mert muszáj, vagy egyszer sem, mert minek, hisz nem ad semmit. De olyan is van, melyet elég csak egyszer elolvasni, és örök nyomot hagy az ember lelkében, és nem felejt talán egyetlen sorát sem. Nekem ilyen könyv volt egyetemi éveimnek egyik kötelező világirodalmi olvasmánya, az *Akiért a harang szól* (*For Whom the Bell Tolls*) Hemingwaytól. Csak egyszer, egyetlenegyszer olvastam, talán jó harmincöt évvel ezelőtt (még csak nem is magyarul, hanem talán oroszul, de inkább – azt hiszem – angolul), ám valamiért most is részletekre menően emlékszem rá, úgy felkavart. Itt lakozik a fejemben. Robert Jordán, a kisokos amerikai robbantó mester, és szerelme, Maria, a francoisták által megerősszakolt és kopaszra nyírt spanyol lány (lány, spanyol és egyedül, gardedám nélkül, melyik huszonéves fantáziáját ne izgatná fel?), és kettőjük szenvedélyes, tiszavirág-életű (mert hát mindössze három napig tartott, s aztán közbeszólt a halál) nagy-nagy szerelme. Fent a hegyekben, ketten egy hálózsákban, a csillagos spanyol égbolt alatt. Te jó ég! Mit művelhetett egymással az a két szerelemre éhes fiatal! És Pablo meg csúnya felesége, Inez vagy akárki, ki emlékszik már a névre. De akik életüket adták... „a szent világszabadságért”. Hemingwaynek ez a nagylélegzetű remekműve nekem erről szólt ott akkor Ungváron, a nagy és hatalmas Szovjetunióban, a világ leghatalmasabb ketrecében (körös-körül árammal telített szögesdrót, hosszú-hosszú tízezer kilométereken át, még a tengerek vizében is, nehogy valaki átszökjön hozzánk az elnyomók világából, a munkásparadicsomba), ahol szónokoltunk ugyan a szabadságról és a szerelemről, ám *de facto* ott mindkettő tiltva volt. Mert a mindent átfogó, hazug és demagóg, de nagyon erős, állig felfegyverzett diktatúrán kívül létezett egy ún. *munkásmozgalmi prudéria* is (a definíció Szalayé).

Ilyen könyvvel, mármint a Hemingwaynek fent nevezett regényével, mely annyira megfogott, mely annyira „a lelkem mélyén szunnyadó és jégpáncéllal borított érzelmeket csákányozta meg” (Kafka is valami ilyesmit mondott; talán), azóta sem találkoztam. Egészen mostanáig. Amikor is Szalay Károly *Párhuzamos viszonyok* című regényét elolvastván, becsuktam (*Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2003*). 322 oldal mindössze. Vagy inkább, kár, hogy csak annyi. Mert ahogy olvastam – hogy a szerző szavaival éljek –, „vacogott

a fogam a gyönyörűségtől”, mint az 1956. októberi diákdemonstráció résztvevőinek is a regényben. S velük együtt lépve, kart karba öltve Budapest utcáin, éreztem, akárcsak ők, a szabadság bódító illatát, mely ott lebegett a levegőben a pesti utcák és terek felett, megült az emberek szívében, kiült az arcokra és ott csillogott a szemekben. Amikor egyet akart minden ember és egy egész ország. Azt, hogy elég legyen már a borzalmakból, a megaláztatásból. Talpra, magyar! *Liberté, égalité, fraternité*. És velük együtt tudtam, hogy egy ember életében, egy nemzedék életében csak egyszer adatik meg az ilyesmi. Akárcsak egy nagy, egész életre szóló óriási szerelem, mely fáj, marcangol, de boldogsággal tölt el. Vagy a római arénába küldött őskeresztények hite, melyért, ha meg kell halni, hát meg kell halni, mely hit vagy szerelem talán megadatik az embernek ebben a földi életben, vagy talán nem. Nekünk, magyaroknak, megadatott. Éltünk is vele. Megdöntöttünk egy véres kezű diktatúrát, kitessekkeltünk az országból egy állig felfegyverzett hadsereget, mely akkoriban talán a legerősebb volt a világon. Egy egész világ csodálattal figyelt, tágra nyílt szemekkel bámult bennünket. Jó volt akkor magyarnak lenni. Nem a mi hibánk, hanem egy újabb kori Molotov–Ribbentrop-paktumé, melynek „megkötése” után Nyikita Hruscsov, kezét elégedetten dörzsölgetve, jellegzetes, „bájos” vigyorával az arcán jelentette ki, még október 23. után néhány nappal, a PB-beli főkolompos társainak, hogy „*továricssi, vengerszkij voprosz resjon* (elvtársak, a magyar kérdés meg van oldva). Forradalmunk (ez is) elbukott. De még azzal is, hogy elbukott, olyan sebet ejtett a hatalmas szovjet hidra, a Gonosz, vagy ha úgy tetszik, a Sátán testén, mely végül is alig négy évtized múlva a halálát okozta nekije. Kimúlt, kipurcant a nagy Szovjetunió.

Hát ezért mondom, hogy Szalay Károly *Párhuzamos viszonyok* című könyvével olyasmit hozott létre, mely egyszeri olvasás után is mély nyomot hagy az ember lelkében, szívében. Ezért lett bestseller már 1988-ban. S egyáltalán nem azért, mert „részletekben túlságosan tobzódó szekszuális jelenetek” fordulnak elő benne, mint ahogy azt Kolozsvári Grandpierre Emil állítja. Vagy esetleg azért, mert „Szalay Károly a pikareszk regénynek a hagyományait követi” (Pomogáts Béla). Lehet, sőt minden bizonnyal követ valamilyen hagyományokat Szalay, és talán nem is egyet, de ettől még egy könyv nem lesz remekmű. Hogy mégis az lett, annak sok más oka is van. Vizsgáljuk meg őket, mert mint mondtam, a könyv remekmű. Szerintem. Hogy miért? Mert sok minden van benne, ami arra késztet, hogy ezt mondjam. Mindenekelőtt természetesen az, hogy ilyen szép és őszinte könyvet az ötvenhatos magyar forradalomról még nem olvastam. Vajon azért, mert magyarországi íróink nem is írtak és írnak róla, mert félnek ehhez az ún. „kényes” témához nyúlni? És csak úgy szőr mentén vagy demagóg szónoklatokkal tarkítva merészelik említeni: hogy a dicső magyar forradalom évfordulóján így meg úgy emlékezzünk meg a hős ötvenhatosokról és a pesti srácokról, akik életüket áldozták a szabadságért?! Uraim, inkább ne, csakugyan ne mondjatok inkább semmit, mert rossz nézni és hallani. Pláne azok szájából, akik... Szóval, nem tudom.

Ha Szalay könyvének egészét nézzük, akkor véleményem szerint három fő témát lehet, kell kiemelni belőle. Először is az izgalmas – jó, legyen, pikareszk

– **történést**, mely nyilván valahol mese, még akkor is, ha a szerző hiteles dokumentumokra hivatkozik. Egyébként ezek tényleg hitelesek. Másodsor a **politikát**, mely a mű eszmei mondanivalójának az alapja. Végül azt a hatalmas **szenvedélyt**, mely az ötvenes évek szeretetre és szerelemre éhes fiataljaiban, a pesti egyetemistákban élt, és mely a szexuális gyönyörök hajsolásában, a különböző neműek egymáshoz való tobzódó érzéki vonzódásban, a Magyarországon főként Budapestre jellemző és az előítéletektől megszabadult egészséges erotikában nyilvánult meg.

(1) Vegyük szemügyre tehát először is a mesét, a **történést**, mely izgalmas és fordulatos, mint egy krimi vagy kalandregény. És miért ne lenne az, hisz főként egykoron szép fővárosunkban, Budapesten játszódik. És Pest, mint tudjuk, az Pest. Olyan, mint abban az ötvenhatos viccben, melyre az idősebbek talán még jól emlékeznek. Amikor két volt pesti barát összefut valahol Párizsban vagy Londonban, mindegy, és megkérdi egymástól: „Hát te, hogy s mint, miért hagytad el az országot?” – „Miért, miért, hisz te is tudod – válaszolja. – Mindig kalandra vágytam, és ezért leléptem” – „És te?” – „Te is tudod, hogy én még tőled is jobban szeretem a kalandot, hát azért.” – „És mondd, mi van Gyurival, a legjobb barátunkkal?” – „Jé, hát te nem is tudod? Az volt mindig a legnagyobb kalandor közöttünk, úgyhogy ő Pesten maradt.” Szóval Pest amúgy is mindig tele van kalanddal. Szalay pedig, akár akarja, akár nem, egy tipikusan „körúti pesti író”, akárcsak Karinthy. Ő mondta. Mint ahogy azt is, hogy maga a város egy nagy kaland. De még mennyire! Az volt akkor is, a negyvenes és ötvenes években. Jó és rossz értelemben is. Hisz a regény főszereplői egytől egyig fiatalok, egyetemisták, friss diplomások, értelmiségiek. És hogy milyenek? Olyanok, mint amilyenekké az élet formálta őket. Értelmiségi fiatalok, nagy dumások. Megszólnak mindenkit, fiút és lányt, öreget és fiatalot, okost és butát, kivétel nélkül. Mindenről van véleményük, irodalomról és művészetről, filozófiáról és tudományról, s nem törődnek vele, hogy ez a vélemény helyes vagy helytelen, rosszmájú vagy elfogult, mert az nem érdekes. A lényeg, hogy legyen önálló, saját véleményük. Ameddig lehet, és nem kell a hivatalos véleményt szajkózni.

S itt felvetődik a kérdés: hogyan történhetett meg mindez az ezeréves Szent István-i Magyarországon? És Szalay válaszol: egyszerűen csak úgy, hogy idegen szuronyok segítségével a Gonosz vette át a hatalmat ebben az országban. Hogy hogyan, arról részletesen akár a trilógia első kötetéből, a *Szerelmes éveinkből* is tudomást szerezhethetünk. Szalay Károly egy másik könyvében pedig, *A sátán helytartójában* megrajzolt és korunk Leninjeiben és Rákosiáiban reinkarnálódott Listius Lászlóval is megismerkedhetünk. A gonosz és a sátán alatt pedig, mint Ronald Reagan, mi is a XX. századi kommunizmust értjük, azt a „*egyéniséget ölő, szellemet silányító, gerincet törő és tudást boszorkányüldöző ideológiát*”, mely még most is „*lappang, mint a sunyi kórokozó*”, mondja Szalay erről a gonosz eszméről a *Párhuzamos viszonyokban*. A helytartók pedig azok, akik mindenáron kommunizmust akartak Magyarországon is. Szovjet kommunizmust, vagy talán még annál is rosszabbat.

Maga a történet pedig arról szól, hogy adva vagyon egy Csarody Kristóf nevezetű úriember, aki már évek óta Párizsban él, és nosztalgiából vagy akár-

miből, teljesen mindegy, elküldi Hajagos barátjának kéziratát, mely visszaemlékezéseit tartalmazza a negyvenes és az ötvenes évek Magyarországról. A negyvenes évek végének és ötvenes évek elejének történéseit Szalay *Szerelmes éveink* című könyvében olvashatjuk (mely a maga nemében szintén páratlan remekmű, nincs hozzá hasonló a magyar irodalomban), az ötvenes évek eseményeit pedig 1956-ig bezáróan a *Párhuzamos viszonyokban*, ebben, a főként az 56-os magyar forradalomnak (amit Szalay már jóval Pozsgay Imre **előtt** is népfelkelésnek nevezett) mesteri módon hiteles ábrázolása miatt csodálatosnak nevezhető gyönyörű regényben.

Amit pedig Csarody kéziratában elmesél, az dióhéjban a következő.

A regény ott kezdődik, amivel a *Szerelmes éveink* befejeződött: Udvari Gabi, a megtettesült echte pesti úrilányt, akibe minden fiú szerelmes (és főként Csarody), valamint családját, kitelepítik, mert burzsuj család, népellenesség (értsd: értelmiségi). Csarody az első fejezet első oldalán még kezét s lábát elhánnyva rohanna hozzá, vad szerelemtől, féltékenységtől meg nemi vágytól gyötörtén, mert hogy (egy kis ízelítő Szalay stílusából) „a félhomályban Gabi aranybarna combjait látom, amint a hasán fekvő parasztleány derekát igazgatja az ölébe, és apró sikolyokkal és csípője rángatózó dobálásával úgy hullámszik a nyögdecselő fickó alatt, mint a delfinúszó”. De valahogy aztán Gabi ellefejtődik, és szinte meg sem említődik a regényben (*sic transit gloria mundi*), mert kezdődik... A nagybetűs Élet: a mindennapos kemény harc az egzisztenciáért, a megélhetésért, az életben maradásért, és kezdődnek az új szerelmek, melyeknek mozgatórugója, egyetlen célja mai szemmel nézve hihetetlenül önzetlen. Egyik partner sem vágyik a másik pénzére, lakására, szabad idejére, életére, hanem csak egyvalamire: a testére, a szexuális kielégülésre és kielégítésre (Csarodynál pl. Judit, Juliann, Aranka és az a húszvalahány – hm! – névtelen nő, akiket kéziratában említ). Miért lenne hát az ilyen szerelem „csúnyább”, mint az, melyben csak a pénz, az arany, a minél szebb lakás, az autó, a külföldi luxusnyaralás a domináns. És miért kell azt mondani éppen az ilyen íróról, mint Szalay, hogy sikere csak „a politika és a sex (*sic!*) ügyes adagolásának” (Gömöri György) köszönhető? Nem inkább annak, hogy jó író, aki őszintén beszél olyan kérdésekről, melyek húsba vágóan érintenek nemzedékeket, fiatalokat és időseket egyaránt? Vagyis a szerelem, a szereleméhség. És ami vele jár, a szex. A testiség, a test, mely képzőművészetileg is gyönyörű. De bűn ez, irodalmi sarlatánság, amit szemére kellene vetni?

Ám folytassuk a mesét. Summa summarum Csarody kiügyeskedik magának egy állást egy csepeli gyárvárosi iskolában, és végzi a dolgát. Rendre összeütközésbe kerül a hatalmasokkal (Fenyves, Dénesi, Halupka, aztán Gellért Gellért, aki a könyv végén már forradalmár). Szóval, Csarody is lelkesedik, szónokol, vitatkozik, párttag lesz, mert hisz „az eszme tisztaságában” (manapság az ilyenre azt mondják: „hülye”). Majdnem ez lett a veszte. A könyv végén az egyik forradalmi csoport egy razzia során megtalálja párttagsági könyvét, és majdnem falhoz állítja, mert „disznó kommunista”. Életét a Corvin köz egyik hőségének (Szalay nem mondja, hogy ki, de én Pongrácz Gergelyre tippelek) köszönheti, aki nem engedi, hogy kivégezzék. A forradalom leverése után egy ideig céltalanul téblábol és bolyong a ripityára lótt fővárosban (köszönjük nektek, szovjet testvérek, a testvéri segítséget), aztán egy hideg hajnalban „G. Jós-

kával, a festővel egy leffegő ponyvájú teherautón” átvág a határon. És ott... Erről már nincs is mit mesélni. Mint tudjuk, idegenbe szakadt hazánkfiainak a túlnyomó többsége egyáltalán nem bánta meg, hogy átvágott a határon. Ám üldözte őket sokáig „a szocialista haza megvetése”. Igaz, ez a megvetés hajbókká változott, amint a disszidensek egyike-másika egy kis baksist is hajlandónak mutatkozott „a szocialista hazának” könyöradományként fizetni. *Ó temporá, ó móresz!* Mint ahogy Jago mondja Rodrigónak az első felvonás végén: *Put money in thy purse* (Az erszényedben elég pénz legyen – Kardos László fordítása), hogy én is használhassam. Ó, te szép Kádár-korszak!

Persze, ez mindössze egy rövid összefoglalója a történeseknek. Mert a könyvben rengeteg van belőlük, és csak úgy váltják egymást az izgalmasabbnál izgalmasabb jelenetek. Például, ahogy Csarody kijátssza Fenyvest, és fővárosi állást szerez magának, amikor pedig még a diplomája is veszélyben van. Vagy Guzmics Alajos átverése, ha Csarody netalántán soron levő nagy szerelmével, Arankával akar hálni; vagy Csarody próbálkozásai „emberszabásúvá” tenni a magyarországi szocializmust, s ezért úttörő újságot szervez, amit betiltanak; lavírozásai Tódor és Juliann között, mert hát a férj a barátja, akit lelkiismerete nem enged átverni, ám Juliannt azért akarja, de még mennyire. Továbbá ügyeskedései, hogy nőt kapjon, még akkor is, ha azt a nőt „mindenki meg-erőszakol”, stb. Mindez, s ebben igaza van Pomogáts Bélának, csakugyan a pikareszk regény fordulataira emlékeztet (Fielding *Tom Jones*-ára például). Ám maga a történet Szalay fanyar, kissé cinikus és csipkelődő humorát, mikszáthos mesélő kedvét is bizonyítja, ami egyáltalán nem pikareszk, hanem inkább realista (ezt az iskolában is tanultuk) és annyira pesti.

(2) Következzék most a második fő téma, a **politika**, a történelem.

Nos, ezen a területen Szalay Károly úgy mozog, mint a hal a vízben. Teljesen otthon van. Hogy miért? Érthető. Idézek néhány sort életrajzából: „Sz. K. író, történész, kandidátus. Magyar-történelem szakos tanár. A katedrán töltött éveket követően aspiráns, majd kiadói szerkesztő (Szépirodalmi Kiadó, Magvető). Több ciklusban a TV szerkesztője.” És mint ilyen, ez már nem idézet, óriási általános műveltségre, történelmi ismeretekre tehetett szert. Azt a kort, amelyről írt vagy írni szándékozott, alaposan (meg)ismerte. Vonatkozik ez a *Párhuzamos viszonyokra* is persze. Azon túlmenően, hogy ezt a kort személyesen is átélte, megtapasztalta. Innen tehát az **abszolút** hitelesség. S a kérdés itt egyáltalán nem az, kinek az oldalán áll, mert az egyértelmű, mint ahogy az is, hogy becsületes, tisztességes magyar ember nem is állhat a másik oldalon, a szovjetbérencek: Rákosi és Gerő, az ávéhá és a karrierkommunisták oldalán, hanem az, hogyan is látja ő, a szépíró, a történész, a tudós ezt a kort és ezeket az embereket, és hogy látásmódját hogyan tudta ebben a regényben is megfogalmazni.

A válasz: hitelesen, kegyetlenül, maró gúnnyal és már-már bulgakovi íróniával és szatírával, ugyanakkor eredeti pesti humorral fűszerezve, az egész rendszert és képviselőit egyaránt kiröhögve. Emberségére vall, hogy nem tör egyértelműen pálcát felettük, illetve azok felett, akik bekapták a maszlagot, vagy csak úgy gondolták, hogy szél ellen nem érdemes pisálni, mert... S ezért inkább odaálltak Rákosiék szekereit is tolni (Saca, Gellért Gellért, maga Csarody és a többi tévelygő), és azt mondja: létezik egy keresztényi szeretet is. Gya-

koroljuk tehát! Ne akasztgassunk! Igen, mondjunk ítéletet, de emberi és keresztényi módon. Mert a gyűlölet csak gyűlöletet szül, s abba meg bele lehet fulladni.

Természetesen Szalaynak, mint a nagy humanistáknak általában, tökéletesen igaza van. Csak azt sajnálhatjuk, de nagyon, hogy a forradalmunkat leverő és aztán, mint a saskák, országunkba beözönlő szovjetek, valamint bábjaik, ennek a szemléletnek nem voltak éppen a hívei. No de ezen nincs mit csodálkozni: munkásokól vasököl.

Egyébként, aki Szalaynak nem hisz, mert hogy esetenként kegyetlenül torz és visszataszító képet mutató tükröt tár az olvasó elé annak a kornak viszásságairól, inkvizíciós tobzódásairól, és főként a ma már általános közröhej tárgyát képező bunkóságáról (röhejnek röhej, ha nem lenne olyan kegyetlenül szomorú, egyéniséget romboló stb. lásd fentebb), az nyugodtan látogasson el a Terror Háza Múzeumba. Andrásy út 60. A Szalay által megfestett korban ez a ház másvalamiről volt hírhedten hírhedt.

(3) A harmadik téma tehát a **szex** (mely tobzódik), a szerelem, a szenvedély, amiért Szalaynak egyes kritikusok jól a nyaka közé csördítettek. A kérdés mindössze annyi (bélapátfalviasan, emelkedő hangsúllyal): jogos volt-e? Mármost ez a nyaka közé csördítés.

Az én válaszom, hogy nem. Először is, megint csak az én szerény véleményem szerint, Szalay „túlságosan tobzódó szekszuális jeleneteinek” minden bizonnyal elfogadhatónak látszó magyarázata a hivatalos „munkásmozgalmi prűdéria” elvetésében keresendő, annak, a szovjet irodalomból, filmművészetből (Eisenstein) származó prűdériának az elvetéséből, mely tilalomfát állított minden nemi közelséget sugalmazó tárgy, jelenet, természetes emberi viselkedés bemutatása elé. Olyannyira, hogy például a képzőművészetben egy szerelmes pár a kultúrparkban árnyas fák alatt, no, mit gondolnak, mit csinál? Bingó: hát persze, Vlagyimir Iljics Lenin *Anti-Düringjét* tanulmányozza, még hozzá ellenfényben, amitől az őszi falavelek csak úgy csillognak és villognak. Hát nem gyönyörű? Vagy, hogy a szocialista filmművészet egyik remekéből vegyek egy példát, amikor egy gyönyörűséges holdvilágos és csillagfényes éjszakán a Csapajev-hadosztály két főhőse, Petyka, a pucer, és Ányka, a *puljemjotcsica* (a gyengébbek kedvéért: géppuskáslány) épp a „gaz” fehérek ellentámadását várják a géppuskafészekben hasalva, kedves szavakat sustorogva egymásnak (Ányka, hogy te milyen szép vagy, Petyka, te sem vagy kutya, stb.), és mit ad Isten, Petyka megfogja jobb kezével Ánykának a..., dehogya a micsodáját, hová is tetszenek gondolni, hanem csak a bal kezét. Erre Ányka szikrázó szemekkel rácsap Petyka kezére, és kommunista erkölcsösségének teljes tudatában sziszegi, az es-eket szinte esz-nek ejtve, mint egy vipera: *„Ti szto obo mnye dumájesz, Petyka?”* (Te mit képzelsz felőlem?) Jó, jó, elismerem, sarkítok kissé. Tudom, hogy a magyar irodalmi hagyomány e két irányzat közül egyiket sem preferálja, de azért az ötvenes és a későbbi évek magyar szocreálja – szovjet hatásra (előírásra) – sem „tobzódott” különösképpen „szekszuális jelenetekben”.

Másodszor, vegyük végre észre, hogy semmi esetre sem Szalay az ún. „pornográf” világirodalomnak az egyetlen és ezért megvetni való képviselője. Az eredetileg pap Rabelais-t meg Maupassant-t szokták úgy emlegetni, hogy csak tizennyolc éven felüliek olvashatják. Ám rajtuk kívül akad még egypár ilyen

„mocskos szájú” (azaz pennájú) író. Létezik például egy világhíres Henry (nem Arthur) Miller (*Ráktérítő Baktérítő*, stb.). Említhetném akár Shakespeare-t is, akinek bővérű reneszánsz kiszólásait sok esetben le sem merték fordítani magyarra. Vagy Émile Zolát, akinek *A hajsza* című és vérfertőző jelenetekkel „részletekbe menően” tarkított regényét épp a napokban olvastam újra, szent borzadályal. De említhetném Dosztojevszkijt is, akinek minden írását át- és átfűti az orosz (még cári) erotika. És tudják-e a magyar irodalomtörténészek (ez csak költői kérdés, mert persze hogy tudják), hogy Dosztojevszkij *Bjeszi (Ördögök)* című regényének magyar fordításából kimaradt az utolsó, kilencedik fejezet, mert *anno dácumál* az orosz cenzúra sem engedélyezte kinyomtatását, mert hogy hát... tömény pornó.

És ha mégis elmarasztalnánk Szalayt „tobzódó és részletekig menő szexuális jeleneteiért”, akkor mit tegyünk azzal az íróval, aki ilyesmiket vet papírra, mint „*hogya a férfiakat fölzigassuk akkor ha meg akarja csókolni a fenekemet...*”. Az idézetet tovább nem folytatom, mert a magyar nyomdafesték még ma sem igen tolerál ilyen „disznóságokat”. Még ha az idézet – enyhén szólva – meglehetősen gusztustalannak tűnik is, azért ne siessünk rögtön ítéletet mondani. Először is, ez egyáltalán nem az egyetlen és a legvaskosabb idézet a könyvből, másodszor pedig: a szerző James Joyce, a XX. század EGÉSZ irodalmának meghatározó egyénisége. Ma ezt már senki sem tagadja. Sőt, most már az egész mélyen vallásos, a főként katolikus (de a protestáns is) Írország büszkén, igaz csak 1960 (!) óta vállalja Joyce „aberrációit”. Nem úgy, mint korábban. Márai Sándor pl. olyan ledorongoló kritikákat írt róla, hogy no. És nemcsak Márai. No persze, Joyce nemcsak azért nagy, mert ügyesen adagolta a szexet, a politikát és a többit. Nagyságához az adagolásnak semmi köze. Azt másutt kell keresni. Akárcsak Szalaynál, aki azt is el kívánja mondani „pornográf” jeleneteivel, hogy *juventus ventus*. Vagyis, amíg az ember fiatal, mindenekeelőtt a szerelem érdekli, ami – akárhogy csúrjuk és csavarjuk – mégiscsak az élet alfája és ómegája. Nincs élet szerelem nélkül. Akár tobzódunk részleteiben, akár nem. Akinek pedig nem tetszik, hogy az élet már ilyen, az akár nadrágot is húzhat a zongora lábára, mert a láb máris valami kétértéműséget sugall. Ám két ember szerelmi kapcsolata akkor is az élet alapkérdése marad, a zongora lábára felhúzott bugyival vagy anélkül. S aztán jöhet az összes többi (alap)kérdés, akár értelmiségi szinten is, a legmagasabb fokon: a politika, a tudomány, a művészet, a sport és aztán... minden földi hiábavalóság.

Ortutay Péter

Könyvleletek

A bácskai James Bond

My name is Bond, James Bond. A titkos ügynök elrugaszkodott a talajtól, és kidugta fejét a vízből. A tenger lágyan körülölelte, a hullámok átcsaptak néha a feje fölött, lebegett. Valahol a messzeségben a part, s körülötte az Adria-tenger. A parton pedig városok: Trieszt, Pula, Fiume, Split, Dubrovnik. Városok, egy ország, majd országok. S a tengerben James Bond.

Az olvasó elbizonytalanodik: mi ez? Európai helyszínen játszódó amerikai film összefoglalója, vagy valami más? Nem amerikai, mégcsak nem is film. Újabb lelet, még hozzá egy könyv. *Kijárat az Adriára, avagy James Bond Bácskában.* Az elkövető **Lovas Ildikó.** A történet időpontja 2005. Vagy 1944. Lehet, hogy inkább 1967, vagy mégsem. Beszéljünk inkább időintervallumról. A helyszín Magyarország, Jugoszlávia, Szerbia és Montenegró... A helyszín változó, vagyis változatlan. Változó változatlanság. Vajdaság és Bácska. Hovatartozása kérdéses, immáron több mint nyolcvan éve. Mikor, hová. A szél járásához hasonlóan. Azonban ez részletkérdés. Az élet ettől még zajlik. A gyerekek megszületnek, felnőnek, majd megöregszenek. Aztán meghalnak. Szerelmek fogannak, mint ahogy ez lenni szokott a világ bármely táján, s háborúk zajlanak, ahogy ez már lenni... Nem, ez nem megszokott a világ bármely táján. Itt sem, csakhogy itt mégis megtörténtek. Valamikor 1914-ben kezdődött, mikor Gavriilo Princip, mellényében egy pisztollyal, kezében pedig egy szál rózsával felment szerelméhez, aki visz-

szautasította. A rózsát elfogadta, a pisztolyt pedig nem vette észre. Fél óra múlva eldőrdült egy lövés, s megváltozott a történelem nyugodt rendje. Valamikor itt kezdődött. S folytatódik hosszú éveken keresztül. Ma sincs még vége. A közelmúlt történései beírták magukat a történelemkönyvekbe. A dél-szláv háború, majd a második világháború után, 1999-ben, először bombáztak Európában. És az események kitörölhetetlenül beíródtak az ott élő emberek életébe, emlékezetébe. Benne vannak mozdulataikban, a kimondott és elhallgatott szavaikban. És ott vannak a könyvekben is.

Lovas Ildikó regénye szembenézés és elszámolás. Önmagával és a történelemmel. Feldolgozása mindazoknak a borzalmaknak, helyzeteknek, örömeknek és bánatnak, melyeket átélt, megélt, sőt, túlélte. És nemcsak bánatról meg félelemről szól(t) az élet a Vajdaságban, hanem minden másról is. Szerelemről, sikerekről, gyerekekről, erotikáról, szóval mindenről, mint máshol. Ugyanakkor a hely szelleme, az a bizonyos sokat szapult „couleur locale”, rányomja a bélyegét az életre. Multikulturális környezet, ahol egymás mellett élnek szerbek, horvátok, magyarok, németek és még sokan. Többnyire békében. Főként, ha békén hagyják őket. Ez évszázadok óta állandó. Az együttélés. Csupán az ország változik folyamatosan. Kelet-Európa azon ritka és érdekes helyei közé tartozik ez a vidék, ahol az ember anélkül, hogy kilépett volna életében házának kapuján, akár több állam állampolgára

is lehetett. Ez egy ilyen hely. Ahogy a regényben is megtörténik. Hőseink visszafele tartanak Nyugat-Európából, mikor a repülőtéren fiatal határőrök elkérik útlevelüket. Jugoszláv útlevél, azonban az ország időközben nevet változtatott: Szerbia és Montenegró. A nyugat-európai, fiatal határőr nem érti a dolgot. Ilyen az ő világában nem történhet meg. Az útlevél így érvénytelen, mert már nem létezik a borítójára írt ország. Szóval ez a helyzet nagyon is jellemző. Egzisztenciális probléma. Innentől kezdve pedig egzisztencialista regény. Hová tartozunk és kik vagyunk. Minduntalan visszatérő problematika. Fokozottan érvényes ez a mostani Magyarország határain túl élő magyarságra. Ők a határon túliak; a kisebbségek, a nemzetiségek odaát. Vagy éppen szerbek, románok, horvátok, ukránok, szlovákok ideát. Elbizonytalanított egzisztenciák. A lét furcsa játéka helyrajzi átrendezéseknek köszönhetően. James Bond balkáni kiküldetésen van. Figyel, és értesíti felletéseit. Titórol, a helyzetről. S közben éli a hétköznapi nyugodt életét. Szereti a nőket, szeret triciklizni, azaz egyszerre két nővel... Szerbvel, horvátal vagy magyarral. Közben az ő identitása is változik. Hol szerb, hol angol. Mikor hogy. Egy furcsa társadalom furcsa tükörképe ő, s közben ne felejtsük el, hogy titkos ügynök. Ő a regény egyik hőse. Története újra és újra átszövi a cselekmény menetét. Megszakítja a történet sodrását, kitérőkre kényszerít bennünket. Fiktívvé tesz eseményeket, vagy igenis valósá?

És a főhősnő. Aki sokat megélt eddigi élete során. Szerelmeket, forradalmakat, háborúkat, és újra szerelmeket, és újra háborúkat... Mindez azonban nem változtatta meg. Az maradt, aki mindig is volt. Nő. Akinek fontos a külsín. Mint minden nőnek

bárhol a világon. Akinek fontos a fe-neke. Aki durcás lesz, ha a tengerparton a kedves, a választott férfi nem vele foglalkozik, hanem egy formás, tigriscsíkos bugyiba bújtatott hátsó után mereng. Minden porcikájában nő. Érzékeny és érzéki. Nem utolsósorban anya, aki aggódik a fiáért. Szerető gondoskodással fekteti le este, majd utána kimegy az utcára, mert forradalom van, s abban részt kell venni. Ő is forradalmár, azaz forradalmárnő. Az élet adta megannyi szerep, melyeket teljesíteni kell, melyeknek meg kell felelni. A háttérben pedig vonul a történelem. Néha nagy, néha apró lépésekkel, attól függ, mennyire figyelünk. Főhősnőnk figyel. És James Bond is figyel. Az elbeszélés menete meg-megszakad, hogy nyomon követhessük az egyre öregedő titkos ügynök életét. A cselekmény pedig több szálon fut: hol 1944-ben járunk, s főhősnőnk felmenőiről olvashatunk, hol a hatvanas években, s Bond rejtélyes és erotikus kalandjait élhetjük át. Jelen lehetünk főhősünk születésénél is. Ahogyan Tito halála (1980. május 4.), úgy a 67-es dátum is történelmi pillanat. Megszületik az, aki egyszerre tárgy és írója a regénynek. Dokumentarista és önéletrajzi regény ez, melynek fő csapását a dél-szláv környezet adja. Meghatározó, izgalmas, furcsa illatokkal teli régió ez, hol nem lehet unatkozni, s hol minden szörnyűség ellenére is tud szép és gazdag lenni az élet. Lovas Ildikó regénye az életről szól, a magyarságról, a Vajdaságról, történelmünkről. Rólunk szól. Miközben fűszerként ott az erotika, a szerelem, a háborúk, és persze James Bond.

(Lovas Ildikó: *Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában*. Kalligram, Pozsony, 2005)

Vincze Ferenc